

דנה לשם-ענזרא

**ש"י נגן
פרנהיים**

מציאות אנושית וכמה מדרכי עיצובה

בסיפור "פרנהיים"

א.ז.ת.

סדרה לביקורת ספרותית

תוכן

7.....	א. מבוא כללי.....
9.....	ב. אקספוזיציה
14	ג. דמות השוערת
16.....	ד. הדיאלוגים בסיפור באמצעות ייחוס ייחסי אנוש
20.....	ה. גרטרוד והינץ שטיינר - דמיות-משנה ותפקידן בסיפור
27.....	ו. עצמים מוטיביים ואפיון באמצעות תנועות חזרות
35.....	ז. הגיבור הפסיבי והשकפת המחבר
44.....	ח. עמדתו האירונית של המחבר
56.....	הערות.....
61.....	ביבליוגרפיה

עיצוב עטיפה: שלמה ניאגו

©

כל הזכויות שמורות
פרסום בכל צורה שהיא, שלם או חלק מספר זה
אסור ללא רשות בכתב מהווצה.
All rights reserved

No part of this book may be reproduced in any form
without permission in writing from the Publisher.

נדפס בישראל
סודר במדרכה האלקטרונית של הוצאת "אור-עם"
מהדורה ראשונה
תשמ"ז - 1987

א. מבוא כללי

מכמה בחינות מרכזיות נראה כי הסיפור הקצר "פרנהיים" מהווה מעין תרכיז של אמנות העיצוב של האנושי, אמנות שהיא עיקר כוחו של עגנון ביצירותיו רבות-הפניות. מרכזותה ואוצרותה של המיציאות האנושית מתעצמות בסיפור באמצעות סובטילים, תוך הימבעות מחישוף ישר וברטה מדי של מציאות זו. באמצעות מركם של דקויות מתיר המחבר "הצחה" אל עמוקה, והקורה חווה את עצמת הגילוי הטרגי של הקיטום האנושי דוקא מתוך מה שמודח ומסתר בין השיטין. יחד עם זאת, מעצב המחבר דמיות, אשר כלשונו - "איינו מחהפת את גנותן, אך איינו חושש מלדבר בשבחן": דמיותיו של עגנון מרגשות, אמנם, באור אירוני, "אך אהבת המחבר אליו מתקנת את השורה, והוא מגלה אותן בכל עוזר הגוננים האנושי".¹

הסיפור "פרנהיים" מתרחש בתוך הקשר ריאלי - יהדות גרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה - והוא בנוי על סיטואציית-יסוד החווורת בכמה מסיפוריו עגנון. במרכזה של הסיפור עומדת דמות הגבר השב לביתו לאחר היעדרות ממושכת ומרוצא, כי, להוותו, הייתה אשתו לאחר.² מעצם טיבה מאירה סיטואציה כזו היבטים אכזריים של טבע האדם ומעוררת אהדה כלפי דמות הגבר, ששכרו היחיד עם Tüm תלואתו הוא מפחינש גמור. אולם, אף-על-פי

שהסיטואציה בסיפור היא פאטטייה מיסודה, נמנע מהחבר, במידה רבה, מפתור ישיר, ואין הוא מעמיד גיבור ללא דופי. יופיו-של הסיפור טמן, כאמור, בדרך החשיפה המוחדשת של המציאות האנושית ושל גורל האדם בעולם. דרך חשיפה זו הופכת את "פרנהיים" לסיפור שבו המעת מכיל את המרובה.

ב. אקספוזיציה וסיכום

באקספוזיציה לסיפור (פרק א') מוצגות כל הדמויות הנוטלות חלק בעלילה. אולם, רק דמותו של פרנהיים ומצבו הנפשי זוכים לפיתוח. אפיונו של פרנהיים ואופן חשיפתו של מצבו הנפשי והקיומי הם אחת מן הדוגמאות הבולטות לדרכו של עגנון בעיצוב דמיותיו והסיטואציה בה הן נתונים.

הסיפור נפתח בשני משפטים, המTPLים בתוכם במלים ספורות עולם שלם של ציפיות, שהתרומות לנוכח פניהמצוות: "בחוירתו מצא ביהם גועל. לאחר שצלצל, ושהה ושילש, עלתה הושאה השוערת..." (שכ''). אפקט-אפי שלכאורה מסתפק במספר בדיוח עובדתי יבש, מתרחבת ממשמעות הסמויה של הדברים באמצעות הקיצור הרב וסמיוכו היתרה של העבודות הנ מסרות. כך, למשל, כיוון שלא נמסר כל מידע מאין חזר הגיבור ומהן נסיבות חזרתו, מתמקדת תשומת הלב בניגוד המשתמע בין אקט השיבה אל הבית לבין דילתו הנעולה, החוצצת בין הגיבור לבין ביתו ומעככת את כניסה לבית-משפחתו. המשפט הבא, המציג כי פרנהיים שנה ושייש את צצוליו, מגביר את רישומה השלילי של הפתעה הבלתי-ציפoriaה בפניה הוא עומד, ובದיבך מעצב את האינטנסיביות הרגשית המסתתרת מאחוריו צצולי החזרים. הופעתה של השוערת שמה קץ לתקותיו של פרנהיים להיכנס לבתו. בדרך הלהגנית היא מוסרת לו את המידע הגורלי – אשתו נסעה אל אהותה לאחר מותו של תינוקם.

האפשרות לחתום את הסתלקותה של אש-פרנהיים כהיעדרות זמנית, שהיא פועל-יווץ של הנסיבות בלבד (היעדרות הבעל ומותה התינוק), געלמת לחלוין כשבוחנים היבט את דבריה השוערת ראת נימת דיבורה. השותוממותה של השוערת למראתו של פרנהיים מלואה בnimma של תרעומת וזלזול, המודגשת באמצעות תיאור תנועותיה והניסוח הלגלגי של דבריה: "שילבה ידיה על כרסה והניחה ראשה על כתפה ועמדה שעיה קטנה משותמת ואמרה, את מי אני רואה, את האדון פרנהיים. באמת, הרי הוא האדון פרנהיים, משמע שחזר האדון פרנהיים, ואם כן, למה אמרו שלא

ויש מർומות על קיומו של ממד נוסף ביחסי הבעל ואשתו, ממד המסביר את סיטואציית היחסיבה. אופן ארוגנו של הטקסט החושף אפוא את המשמעות האמיתית הסתמוכה של בסיסת אינגה לבית-אחותה. במקביל, מתעצב מצבו האנגיishi של פרנהיים באמצעות תיאור הפעולות שהוא מבצע עקבות המידע שנמסר לו על ידי השוערת. מצב נפשי זה תורם לחיזוק הרוושם כי להיעדרה של אינגה מן הבית המשותף לה לפרנהיים משמעות של ביתוק הקשר עם בעלה.

לקראת סיום הפרק מוסר המספר על סדרה של פעולות: פרגהיהם משתמשה בעיר במשך יומיים, מבקר בתיקפה, משוחח עם כל מכיריו, עולה לבתי הנקבות ומבקר אצל קברבנגו, ממשן את המתנה שקנה לאשתו, הולך לבתי הנקבות וקונה כרטיס-גנסעה הילך וחזור, ולבסוף נושא אל הכהר בו מתארחת אשתו (שכ"ב). לבוארה, מסתפק המספר בדיוח ענייני על פעולות, הנקשרות זו ואל רו מושם שהן מתרחשות ברצף כרונולוגי מסוים. אולם, הציגו המורמות של רצף הפעולות מרמות על קיומם של קשרים סיבתיים בין הפעולות השונות, קשרים שמקורם בהליך הנפש בו נתון הגיבור. תהר על כן, המספר מדויך לאabhנה הן על פעולות כבדות-משקל (ככיוול) כמו הביקור בבית-הקבורת) והן על פעולות שחביבותן (ככיוול) שלשותית (כמו קנית כרטיס-גנסעה). טכנית-טסירה זו ממקדמת את תשומת-הלב דוקא באוטונם פעולות "לא-חשובה", וכופה על הקורא את פיענוחו של הטעם הנסתר לדיווח עליהן. בולטות בזרותה העובדה, כי המספר טורח למסור שפרנהיים הילך לבתי הנקבות כרטייס-גנסעה לו כרטייס הילך וחזור ונסע לילקנבר... (שכ"ב). רכישתו של שמהעווה של הטעם הנסתר הילך לבתי הנקבות שולית ומובנת-מאליה, אולם, עצם פעולת הרכישה וסוג הכרטייס הנבחר חושפים את משמעוּתה של פיסת-המידע המוזרה. קנייתו של הכרטייס וההגנשיה לילקנבר מורים כי פרנהיים מקווה למשם אותו ציפיות, שהתבדרו בעומדו מול ביתו הנעול. יחד עם זאת, קונה פרנהיים הכרטייס הילך וחזור, משמע: במעמיקילבו הוא חושש, שהוא עליו לשלוב חזקה לבדו ובידיהם ריקות. חששו של פרנהיים מפני התבדות ננוספת של ציפיותו מעניקה רוח-ד-משמעות שונה גם לפעולותיו לאחרות: פרנהיים מבקר במשך יומיים בתיקפה, "ולא הניח אדים שהচיר שלא שח עמו" (שכ"ב). לבוארה, נובעת התנהגותו של פרנהיים משמחתי-שיבתו אל עירו ומהידוש הקשר עם מכיריו משכבר ההימים; אולם, השתתו בעיר פירושה גם דחיתת מועד פגישתו עם

ижוזו?" (שכ"א). חריגתה של השוערת ממסגרת מעמידה מאירה מצב מרכיב הרבה יותר, המסתתר מאחורי עובדת נסיעתה של אשת-פרנהיים לאחותה בcpf. הפעטה של השוערת לנוכח שיבתו של פרנהיים, התרעומת המתבטאת בשאלתה - "זואם כן, למה אמרו שלא יחוור?" - וזלזולת המוגן ב"האדון פרנהיים" ניתנים להבנה רק על רקע מערכתי-היחסים בין האישה לבעה, והם מרמזים על חיבורוין שנתעוררעו זמן רב לפניו שב פרנהיים לbijto ומצא שאשתו נטשה אותו. התייחסותה של השוערת אל בעיתיה מפתוחה מדגישה את משמעותו האmittית של הבית הנגלו: "...שהגברת פרנהיים יצא ונעלח את הבית ונTELח עמה את המפתחות ולא חישבה שאפשר שצרכין למפתחות, כגון עכשו שחוור האדון פרנהיים ומבקש ליכנס לbijto" (שכ"א) - אינגנה איננה מצפה כל לשיבתבעלה, ונעלתו של הבית וגטילת מפתחותיו משמעותם סתיימת-הגולל על אפשרות של חיים מושפעים בין בני הזוג בבית המשותף.

סימוכין נוספים למצב היחסים בין פרנהיים ואשתו מצוינים בהמשך דבריה של השוערת הפטפטנית, המוסרת לפRNAהיהם שאשתו תשוב העירה רק בסוף הקיץ: "... שמאחר שמת התינוק מה צורך לה למהר. וכי לא גנילדיים הוא ציריך?" (שכ"א). שיבתה של אשתי-פרנהיים לביתה מוצגת כשבה מיותרת. עם מותהתתינוק אין לה צורך למהר ולשוב, ואפרשות שיבתו של פרנהיים אינה גורם במערכות שיקוליה. מותהתתינוק הופך בהקשר זה לסמל ל"מותם" של היחסים בין פרנהיים לאשתו, לסמל להינתקותה של החוליה האחורה שקיירה בינויהם. בדומה לכך, מועבקת משמעות שוניה לנסייתה של האישה דווקא לביתאותה ולשהיותה המתמשכת שם - איננה מוצאת לנכון לשוב אל חיק בני-משפחה כהודה קודם לנישואיה. שיבתה זו מסמנת את ביטוח הקשר עם פרנהיים מנוקוד-ראותה של אותה.

מורכבותה של סיטואציית-השיבה של פרנהיים מוצגת באור נסוף באמצעות דבריו של המספר בסומו של הפרק. כדי לציין את יהודו של הכהן, בו שואה אינגה, בוחר המספר למסור כי "שם המכיר פרנהיים לפניו שנים את אינגה כשותלווה לו לקרל ניס והביאו אצלם, ולא ידע קרל ניס מה דבריהם עתידיים להשתלשל מזה" (שכ"ב). הסטיה המיתורתית, לכארה, אל ראשית יחסיהם של אינגה ופרנהיים מציגה את קיומו של גבר נסוף, הקשור באופן הדוק אל התפתחותם של היחסים בין פרנהיים לאשתו. בשלב זה של הספר נותרים אופיו של הקשר ומשמעותו סתוםים. אולם, הזכרתו של קרל

אינגה, והיא מرمזות על קיומו של חשש עמוק מפני תוצאות הפלישה. השהיתו של מועד הפלישה היא, אם כן, בבחינת דחיתיה חזק. בדומה לכך, מוענקת משמעותם נוספת למשכנה של המתנה שקנה פרנהיים לאשתו. פרנהיים זוקק, אמנם, לכיסף זה כדי לקנות את קריטיס-הנסיעת, אך הוא משוכן את המתנה גם משום שמקנתה בו תחושה פנימית חבובה שלא יהיה לו למי לחתה. אף לבי庫רו של פרנהיים בבית-הקרים מושמות כפולה. ביקור זה מבטא את כאבו על מות-יבנו, והוא אקט טבעי לאבישבול, אך הוא מהוויה באוטה במידה אקט של פרידה מאותה חוליה אהרונה, שקיים בין לבינו אשתו.

משמעותה הפללה של פרנהיים מעצבת הילך-נפש אמביולגטי: מצד אחד, קיימת בפרנהיים מערכת-ציפיות חיבורית, והוא נושא ליקנבר במטרה להציג את הציפיות, שמיושן בדחה בלבד עקב הידרה של אינגה מביתם. מצד אחר, בעומקיה של תודעתו חברה הידיעה, שאין עמיד לייחסו עם אשתו, וכי ציפיתו לבניון-חדש של היחסים בינם נדונה לכישלון. ידיעה פנימית ומודחkat זו יכולה להיות מושחת רק על אופיים של היחסים בין בני הזוג קודם ליציאתו של פרנהיים את ביתו.

המורכבות והבעייתו המתרומות מדרך יצובה של סיטואציית השיבה מתמשות בהמשך הספר. יתר על כן, רוב העובדות הנ מסרות על ידי המספר והרמזות על מצבי-הענינים בין אינגה לפרנהיים לפני-ציאתו למלחמה נתפסות, בדיעד, עם סיום הספר, כרמזים מטריים: הבית הנעל, הדירה הריקה, תגובתה של השוערת המשותמת, הצלולים, שהם, לדברי השוערת, "טרחת- shores", געילת הדלת על-ידי אינגה ונטיית-המפתחת, מות-התינוק, שהיתה המתמצכת של אינגה בבית-אחותה, ביקורו של פרנהיים בבית-הקרים, משכו המתנה שנועדה לאינגה ורכישתו של קרטיס- נסעה הלך וחזר - כל אלה יוצרים מאגר צפוף של רמזים, המתווים את אופן סיומה של העלילה: כישלונו של פרנהיים לכונן מחדש את יחסיו עם אשתו היה מלתחילה בלתי-מנגע. שפעת הרמזים המטריים מממשת אותהאמת מודחkat, ממנה בוחר פרנהיים להתעלם בנסיעתו לכפר, ומעניקה אישוש נוסף למאשנו על מערכת-היחסים המעורערת מלכתחילה בין פרנהיים לאשתו.

משמעותו האמיתית של הנסר בפרק הראשון מתפונחת אפוא באמצעות הקשר ההזוק ויחסיה-הגולמיים הבננים בין כל מרכיביו, כך

שכל אחד מן המרכיבים הללו מאייר את האחרים ומואר עליהם בתורה.

סיומה של העלילה סוגר מעגל בסימטריה מופלאה: בפרק א' נוכח פרנהיים כי אשתו אינגה בabitim; בסיום - הוא קורא לאינגה לשוב אליו, אך היא "כבר נסתלקה והלכה לה". בפרק א' משוחח פרנהיים עם השוערת ומקווה למצואו באמצעותה את אינגה; בסיום - "עמד לו פרנהיים ייחידי וסח עם עצמו".³ בפרק א' קונה פרנהיים קרטיס הולך ושוב; בסיום - הוא מתכוון להשתמש בחוץו הנותר של הכרטיסים. בפרק א' הוא עומד בפני בית נועל, שאינו איבנה מצויה בו; בסיום - "שעה קצרה עמד לו בחדר זה שפרשה ממנו אינגה. אחריך חזר לאחורי ובאו לו אצל הדלת, השקיף על החצר ויוצא וסגור את הדלת". הפרטים, הנ מסרים בסיוו' של הספר, מבלייטים את מהלכה של העלילה כולה מבחינת התפתחות-הגיבורים: העלילה מעצבת תהליך של בידוד - הבדיקות התחלתיות, בה נתרן הגיבור, מתעצמת ווהולכת לאורך הספר עד לסיום, בו נותר הגיבור בבדידות מוחלטת, שמשמעותה מפחינפה, ללא מוצא. תהליך הבידוד הוא תוצאה בלתי-מנועת של מצב היסוד, שעוצב באקספויזיה, והוא גם מימושה ההכרחי, האחד והיחיד של תודעתו החיבורית של פרנהיים, שיצאה מן הכוח אל הפעול: סופו של הספר נועז, אם כן, בתחילת, ויסודותיה של ההתרה מצוים כבר בפרק הראשון. המטרים זה מוטעם ביתר-השתתפות באמצעות ריבויים של הרמזים מבנה זה והשוערת עיתודה של העלילה. פרנהיים שב לבתו המטריים ובאמצעות עיתודה שבל העלילה, פרנהיים שב לבתו בקץ, ומפני השוערת נודע לו כי אינגה והשטיינרים מחכונים להישאר בכפר עד "לימי החגים הגדולים של האדונים היישראלים..." (שכ"א). הימיס-הנוראים הם ימים של חשבונו-נפש, ולכן נTapsethet סיטואציית-השיבה של פרנהיים כסיטואציה, הטעונה מלכתחילה במשמעות עמוקות של מאزن סופי וגורדיין.

ג. דמות השוערת

הוופעתה של השוערת בפרק הראשון תפקיד עלילתי ברור. יחד עם זאת, מוקדש חלק ניכר מן הפרק לדבריה, ולפיתוחה היחסים של דמות שולית זו תפקדים נוספים: המידע שמוסרת השוערת לפנהיים מניע את העלילה לאפשרו לפנהיים לנסוע לליקנבר כדי להיפגש עמו אשתו. הפרטים הרבים הנ מסרים על ידי השוערת, עדותיה והשערותיה בונים את הבסיס הראשון לסתור אינגה-פנהיים ועל משמעותם לקרוא על טיבם ומהותם של נישואי אינגה-פנהיים ועל המשמעות היידרה של אינגה מן הבית. נוסף על כן, כיוון שאין השוערת שיכת לחוג משפחתו של פנהיים וקשריה עמו מבוססים על תפקידה בלבד, משקף יחסם המבטל כלפי אטיחון של הדמיות האחירות אליו. ואכן, בהמשך העלילה זוכה פנהיים ליחס של ביטול מצד השטיינרים, וזלזולתה של השוערת בו מתגללה כרומו מטרים נוספים לעתיד להתרחש בחווילתם הכפרית של השטיינרים. זאת ועוד – דמותה המגוcharת של השוערת ואטיותה לרשותיו של פנהיים מנמקים את עולם של אינגה והשטיינרים, בבחינת טיבה של השוערת-הכנית רומו על טיב דיירין.

לצד השוערת, התופסת את מרוץ "הכמה" בתנועותיה הבוטחות והתייארליות ובזרימה השופעת של דבריה, מועמד פנהיים כאדם שאין נוכחותו ניכרת. תגבותיו מעטות, הנגעותיו קצרות ומהירות והוא שותק. פעם אחת בלבד מшиб פנהיים לשוערת "אמירה קצרה ומעוכה", ולבסוף הוא נפרד ממנה ללא אומר.

>tagbotiyo shel frenhaiim v'hinigod binyo lebin shouerat meatzvim at frenhaiim cadom azur, hamfanim at caboo. ho naratu mafni haafshrot shehshoueret "... tatrutar ulio shar cil dbarim kashim." (shc'a), meshheiia mozricha at moti-hatignok, magib frenhaiim behiduk shetivo v'ho a mmaher leshim kaz leshicha (shc'a). frenhaiim matapfin gam cadom mochel cil cabodo - ho a ingo ummid at shouerat ul makoma v'af givun la matbu uburo midu shesmera lo.

הപנתה הכאב והויתור על כבודו מאפיינים את התנהגותו של frenhaiim gam behasher, befagishuto um inaga. hafatziot-hacab shlo

סיפורו, ובניגוד לאינגה, אין הוא בוכה על מותיבגום (של'א); של'ג), וכשם שלבסוף עמד והלך לו" בשתייה מעם השוערת, כך הוא נפרד גם מהייו עם אינגה: "השקייף על החצר ויצא וסגר את הדלת" (של'ה) בשתייה.

סתינת הפגישה עם השוערת מבשתת, אם כן, את עיקרו של העtid להתחולל בין אינגה לבין פרנהיים, והיא מושרטת את המהות העיקרית באישיותו של הגיבור: פרנהיים מותר על זכויותיו, מוחל על כבודו ומבטל את עצמו למען הבחת אושרה של אינגה. הקבלה בין טיבן המהותי של תגבותיו של פרנהיים לדבריה השוערת ולהתנהגותה כלפיו לבין טיבן של תגבותיו כלפי אינגה מרימות כי גורלו של פרנהיים צפוי מראש גם מושם קיומן של תוכנות אינגרנטיות, הקובעות את דרך התיחסותו של הגיבור אל מצבים נתוניים.

להסתתו של מרכז הכוח של המתואר מדמותו של פרנהיים אל דמותה הקומית של השוערת תפקיד נוסף – אייפוק הפאות. אצבתו הנוראה של פרנהיים, העומד מול ביתו הנעול, יוצרת מצב רורי-פאות. דזוקא הימנעתו של המחבר מעיצובה היישור של הסיטואציה הפאתית מורה על קיומם של רגשות מודחקים, שלעצמם אי-אפשר כל לתת ביטוי הולם.

ד. הדיאלוגים בסיפור כאמצעי לעיצוב יחסינו

אחד מן המאפיינים הבולטים בסגנוןנו היספני של עגנון הוא אופן השימוש שלו בדיאלוגים. דוקא באמצעות הדיאלוג נחשפים מצלבים אנושיים ונפשיים מורכבים ומוסרים, פינות חיים" נספות.⁴ כך, למשל, בונה הדיאלוג החסכוני להפליא, בין פרנהיים לשטיינר (פרק ג') סיטואציה הוותית, שלמורכבותה שורשים בעבר, ולה השכלה גורלוות על עתידו של הגיבור.

סטיינר נוטל על עצמו את התפקיד לבשר לפRNAהיהם "שנשתגה משהו בעולם" (שכ"ה) – אינגה אשתו איננה רוצה בו עוד. אולם, תוך גילוייה של אמת זו, חושף שטיינר בדבריו פרטיזחים, המארים את ערכם של פרנהיים ואינגה, רמזים על הבסיס הרופף מלכתחילה של קשייה-הנישואין בינם ומטווים את הסיום הבלתי-מנע – כישלונם הסופי של נישואין אלה.

את הסבירו פותח שטיינר בתיאור האופן בו נישאו פרנהיים ואינגה: "אינגה מירועת הייתה לאדם אחר. נתגלל הדבר ונתקווה לו מי שנתקווה. נעלם זה שהייתה מיעוד לאותה הנערה ובא זה שנטפל להזה והתחיל מסבב את הנערה עד שנתרצתה לו ונישאה לו." (שכ"ז). מטור דבריו אלה של שטיינר עללה, כי פרנהיים איבנו בחירילבה של אינגה. הבישואין עמו הם נישואית-חליף בלבד, ולפיכך, נדונו מראש לכישלון.⁵ "הרי שמתחילתו לא היה היזוג זיוג...", אומר שטיינר (שכ"ז). הופעתו של בחיר-הלב שנעלם בעבר סותמת את הגולל על אפשרות שיבתו של פרנהיים לאשתו ולbijתו.

יתר על כן, בעיניו של שטיינר פרנהיים הוא תחليف קלוקל ביותר. פרשת יחסיו עם אינגה מוצגת עליידו כ"מעשה בנערה בתיטובים" שנפללה בראשתו של מהוז עקשן: עם היעלמותו של בחיר-הלב התחיל פרנהיים "... מסבב את הנערה עד שנתרצתה לו ונישאה לו". מסיבות שאין שטיינר מסוגל להבין ("למה נתרצתה והישאה לו?"). דבר זה מניח אני לחכמי חידות), נערת בתה-תובים וחיזוריו העקשניים של פרנהיים, בני הזוג שאיבנו הולם את מעמדה. אייה התחאה החברתיות בין בני הזוג היא רמז נוסף לגורמים לעירกรรม של חייה-הנישואין עוד לפני צאתו של פרנהיים מביתו.

פרנהיים עצמו מבטא את מודעותו לנחתותו המعمדיות בעיני משפחתה של אינגה ובעיני אינגה עצמה: מתוך לעג מר מתוקן פרנהיים את אופן הניסוח הראשון של שם אשתו – "הגברת אינגה פרנהיים" – ומפנה אותה "הגברת אינגבורג לבית שטארקמן" (של"א). רמז אחר למצוות היחסים בין פרנהיים ואינגה מצוי בהמשך דבריו של שטיינר: "רואה אתה וורנר אני מזכיר לך לא מעילתי כספים ולא חילול שם הפirma שנתחל עלייך". (שכ"ח). גראה, כי בעיניו שטיינר, ראש "הפירמא שטארקמן את שטיינר", מימש פרנהיים את הציפיות השליליות ממנה: התנגדותו של פרנהיים הוכיחה, כי היחסים מעמידת פירושה גם פחיתות-אופי, ו'בתיטובים' שנישאה לפחות ממנה – שגתה בבחירה. שטיינר אף מושאע שבניתן לקנות בכספי את הסכמתו של פרנהיים לגירושו מאינגה: "ולעבנין שאתה חזרת בידים ריקניות אף על זה נתיעצנו ולא נשלח אותך ריקם. עדינו לא קצבתי שום סכום שאtan לך, מכל מקום מובטח אתה שיהיא בזו להקים אותך על רגליך אם לא תבקש להיות הולך בטל". (שכ"ח). כיוון שטיינר נוהג כאפורטוףסה של אינגה, מתќבל הרושם כי הנאמר לפRNAהים – על דעת אינגה נאמר, וכי גם היא רואה בפרנהיים מיקח-חטעות.

דבריו של שטיינר מציגים באור שRNAה את סיטואציית-השיבה של פרנהיים ומיחדים אותה מן הסיטואציה השגרורה, על-פייה אין האישה שומרת אמונגים לבעה רק רקס מושם שנעדר מבתו זמן רב מדי. יחד עם זאת, מצטיירת מערכת-היחסים האג�性, העולה מדבריו של שטיינר, כמערכת סבוכה ביותר, בה פעולים משתנים רבים מתוקן יחסינו-גומלין דקים ומורכבים מכדי שניתן היה לאבחןם, לשדיים ולгадירים ולהסביר את קשייהם באופן מדויק וחדיד-شمמי. דברי שטיינר מרמזים, אמנם, לקוינון של בעיות חייה-הנישואין עוד בטרם יצא פרנהיים את ביתו, והם מסבירים, במידת-המה, את התנגדותה של אינגה ואת הפליאה שמעורר עצם שוכן (בדברי השוערת – "אם כן, למה אמרו שלא יחוור?" [שכ"א]), אולם, דבריו מותרים עוגניים סטומים רכבים, כגון: מודיע באמת נישאה אינגה לפרנהיים? האם נישאה לו מתוקן מצוקה על אבדנו של בחירילבה, או משומש שנכנעה לעצמת אהבתו ולחיזוריו? האם הוושפע יחסה של אינגה לבעה מיחסו של שטיינר אליו? האם מעל פרנהיים בכספי הפרימה משום שהוא חילאי-אישים, "הולך בטל", כפי שהוא מציין בעיניו שטיינר, או משומש שבחור למחות בכך על יחסה של המשפחה אליו ולעשות דבר-מה "להכעיס?" האם הוושפע יחסה של אינגה

לפרנהיים מפרשת המעליה והפגיעה בשם הפirmaה המשפחתיות
החייתה אינגה שבב ונענית לפרנהיים אילולא חור קרל נייס
והופיע בחיה? שאלות אלו ורבות אחרות גותרות ללא מענה גם
בסיום היצירה. גילוי וכייטו משמשים כאן בערובייה, והמכוסה רב
על המגולה; הדיאלוג מאיר "פינות חיים", אך אין הוא חושפן עד
תומן. כתרצה מדרך עיוב זו נוצר בתודעת הקורא הרושם כי
יחסיאנו השם תבנית מורכבת ומפליאה, תבנית בה פועלם כוחות
ותהילכים, אותן איאפשר לזהות ולקטלן באופן מוחלט, ולא כל
שכן לשולט בהם.

רובד נסף ממערכת-היחסים בין אינגה לפרנהיים נחשף גם הוא
בעיקר באמצעות דיבורים – דבריו של פרנהיים לשטיינר ואחריכך
דבריו לאינגה (פרק ד'). פעמיים מתפרק פרנהיים בדברים ארוכים
שנימתחם סרקאסטי (עמ' שכ"ה-שכ"ו): "אמר פרנהיים, כן דברים
הרבה נשתנו... ככל דבר זה רחוק מן השכל?"; " אמר וורנר, מכל
מקום מתואווה אני לדעת... מה יכול אני, אם אפילו הרים משטחים
בי." (עמ' ש"ל-ש"א). בשתי הפעמים הללו מתיחס פרנהיים
לעולם ציפיותו, שהופרך על ידי המציאות המרעה. ציפיותו של
פרנהיים, אותן ציפיות שנתנו לו, לדבריו, טעם להיאבק על חייו
במלחמה ובשבוי (עמ' שכ"ו): "אחר במקומי כבר היה מטה מיתות
ולא היה זוכה לראות פני אהוביו", מגלות את עצמת האבתו
לאינגה ואת כאבו הנורא לנוכח המציאות החדש, אליה שב. מתווך
כאבו העז מופנה לעגו המר והמליך של פרנהיים אפילו לאינגה
עצמה. לבסוף, מתגלה במלואה עצמת האבתו של פרנהיים לאשתו
בוידיו האהבה הלהט האחרון שלו באזניה, יידוי שהוא התפרצות
רגשות, אותן ניתנים עוד לריסון (עמ' של'ז): "רוח חדשה לבשה
פתחות את ורנר... כמה טובת את לי". עיתויו של הוידי מגדיל
את מדיו של הרגש, שהolid אוטו: אף שעתה ברור לפRNAהימים כי
העתה ולבה של אינגה נתונם לקרל ניס, אין הוא מסוגל להימנע
מן הניסיון האחרון להסביר אליו את להה, ואין הוא מסוגל לכבות
את רגשותיו, הגם שהוא יודע כי אינגה מצפה שליך ויניח לה.

VIDORI אהבה של פרנהיים מעמיד את האבתו כעיקר הטעם
לקיוומו. האבתו גדולה כלכך עד שהוא מבטל עצמו בפני אהבותו,
בה תלוי כל אשׂו: "יראה את, יקרה שלוי, רואה את, ברכבי
מתכופות מלאיהם לכרוע לפנייך. כך היו מתכופות כל אימת
שהייתי הוגה בר. כמה מאושר אני ששוב נמצא אני עמך תחת
קורת-ינגן אחת." (של'ז). יחס אהוב ומtbodyל זה הוא יחסו של

פרנהיים כלפי אינגה מיום שנתרצתה להיות לו לאישה, והוא
מתגלה גם בנכונותו של פרנהיים לעשות הכל כדי לרצותה: "מאה
שקרים מוכן היתי לשקר כדי להתרצות לפנייך" (של'ל).⁶
abhängigו העוזה והכנה של פרנהיים לאינגה זורעת או רחץ על
סבר יחסיה האגוש המתעצבים ביצירה. מצד אחד, היא מפריכה את
גישהו של שטיינר, הרואה בפרנהיים את "הרוול-הנוול", שרצה
ב"אדוניות" בשל מעמדה וכספה. מצד אחר, היא מחזקתו בתודעת
הקורא את ההשערה כי אינגה בעתרה לפרטצתה לו" כדברי שטיינר
(שכ"ז) או כדברי פרנהיים עצמו: "... נפשי הומיה מאותו היום
שהנחת ידק בידי ונתרצתי ליהו לאיisha" (של'ז).⁷

התיחסות לאופי היutrorthה של אינגה לפרנהיים מעוררת גם
היא סימני שאלה: האם פג קסם חייזרו של פרנהיים בעיניו אינגה
לאחר הנישואין והיא גילהה שאינה אוהבת אותו, או שהוא היחסה
לבאה באבותו הגדולה ובכיטולו העצמי בפניה? ושוב, מרגג הסיפור
רומו על אפשרויות, שבאמצעותן ניתן לעננה את השתלשות של
היחסים בין הדמויות, אולם, אין הוא מציג מפרשנות השתלשות זו.
הסיפור פותח פתח לפרשנויות ולהשתמעויות רבות, הנבנות דוקא
משמעותה שאיבור מצרי בטקסט הגלי הופך להקל בلتיניגפרד מנגן,
והוא הוא סוד קסמו של הסיפור "פרנהיים".

ה. גרטרוד והיינץ שטיינר – דמיות-משנה ותפקידן בספר

ביקורו של פרנהיים בבית-השטיינרים מעורר התencerות, דחיה ורוניות מוצדם של בעל-הבית, המפגנים את רגשותיהם בדרכיהם שונות ובצמה שונה. פרנהיים הוא "אורה לא קרווא" (של'ב), שיש למהר ולהיפטר מנוכחותו בהיותו גורם, העולל לשבש את מהלך-הענינים החדש והארוי. גרטרוד ושטיינר אף אינם טורחים לברך את פרנהיים על היצולתו מאימי-המלחמה ומתקאות-השבוי.

על אף הירעה הסיפורית המצוומצת, מצילח המחבר להעניק לדמיות-המשנה מאפיינים אינדיבידואליים וקיימים משלהן, קיום המעוון היטב בעולם אמונייהן, ערכיהן ודרכיהם של בני-הזוג שטיינר מתעצב עולם זה, ממננו נובעות תగובותיהם לשיבתו של פרנהיים. עיצבו של עולם-הערכים ה"שטיינרי" והענקתו של הממד היהודי לכל אחד מבני-הזוג בונים את אופיו הריאליסטי של הספר, ובದבבד מבליטים את זrotein ואת אישיכותו של פרנהיים למגל משפחתי-חברתי זה: למרות השוני בין הדמויות ולמרות מידת מעורבותן השונה בפרשנות נישואיה של אינגה לפרטאים, ניצבים בני-המשפחה בחזית אחידה, הפעלת דחיתו של פרנהיים מן המugal המשפחתי.

האדם הראשון, עמנואל פרנהיים בכניסתו לחווילת-השטיינרים, הוא גרטרוד, גיסתו (פרק ב'). גרטרוד מתאפיינת בראש-סובראשה בעקרת-בית, שעיקר מעיניה נתונים לניהול-ביתה. אף שובו של פרנהיים יוצר סיטואציה קשה וטוננט-מתהים, אין גרטרוד מצליח לנתק עצמה מכבסה. גם כאשר נסבות מחשבותיה על הביעות, שמעורר שובו של פרנהיים, מושלבות מחשבותיה אלו בהרהוריה על הcovbstת החדש, מצב-הכבסים והדריך הרואה לאירועו של פרנהיים (עמ' שכ"ד: "וכבר הגיעה פרוסת הציגרלו...").

עירוב התחומיים המתמיד בין הטריויאלי לבין הפרובלטמי-באמת בהרהוריה של גרטרוד מעמיד אותה באור מגוחן, המועצם באמצעות הstories בתנהגותה, לבטיה הנלענים והפיתרונות שהיא מוצאת להם עד ששטיינר מחליצה ממボכתה. גרטרוד מאבדת במהרה את דרכיה בין חובייה כמאורת לבין חובייה-אנונטה למשפחתה: היא

רואה בפרנהיים גורם בלתי-ירצוי, אך הוא גם אורח. לכן, מקבלת גרטרוד את פרנהיים "בסבר פנים יפות", אבל "בלא שמן של שמחה"; היא מזגת לו מי-פטלים, אבל מעמידה "פנים תמהות" על שהוא שואל על אינגה "באינטימיות יתרה" (שכ"ב). בהמשך, היא מבקשת למן-ע פרנהיים להיכנס לחדרה של אינגה, אך אין היא מגלת לו את כוונתה האמיתית, והשקר השקוף שלה נחשף עם כניסהו של זיגל, ילד קטן, שאין בכוחו להזין מיטה מקומה (שכ"ב-שכ"ג). המגרח. שבתנהגותה מובלט על-ידי תגבורתו של זיגי ל�性ה של אמרו, "שכל דבריה משוגנים" בעביבו; גרטרוד אינה מעזה לנוטש את משמרתה לפתח-חדרו של זיגי, שאז יוכל פרנהיים "... לפתח את הדלת וליכנס לחדר ושם לחדרה של אינגה" (שכ"ג). אך יחד עם זאת, אליה למצוא דרך לקרוא לבעה לפני שיצליה פרנהיים להתראות עם אינגה (עמ' שכ"ג: "לא טוב שיראה עצמו בפניה קודם שדיבר עמו היינץ"). היא שולחת את הילד לקרווא לאביו, מתקשה בניסוח ההודעה (עמ' שכ"ג: "לך אהובי ואמר לך לאבאו ש... שהדוד וורנר בא ומבקש לדאותו"); מחוירה את הילד משילוחו, מגלה מיד שעשתה כן לשוא, מושם שאינה יכולה להזיר את הילד שלא יספר לשום איש על שובו של פרנהיים בפניו של פרנהיים עצמו, ושבה ושולחת את בנה אל אביו. אחר כך מתלבטת גרטרוד בעבויות ארוחת-הצהרים: "היינץ עדיין לא בא ואני דעתך מתלבטת ואני יודעת אם רצוי שאזמין את וורנר לסעודת-הצהרים, שהרי כבר קREL ניסי מוזמן לסעודה" (שכ"ד). פיתרונה של גרטרוד לביעיתה – "אבל כדי שלא יראה עצמו עלוב כלכך אלך ואמזג לו שוב כוס של מי פטלים" (שכ"ד-שכ"ה) – נלעג ביותר, ולבסוף היא אף מהטיהה כליל גם את תפקיד המארחת המנומסת, שכן שכחה להביא מאפרה לפרטאים והוא "כבר זرك את הסיגריה לתוכן הגן" (שכ"ה).

מן הרגע בו גוטל שטיינר לידיו את הטיפול בשיבתו של פרנהיים (פרק ג') בולטות מאוד תלוותה של גרטרוד בבעלה והערצתה המופרזה כלפיו, היא מגלה "גבורה" באופן שיחתו של שטיינר עם פרנהיים ומתפעלת: "... זהו גבר, זהו גבר, זהו איש שידוע להלוך עם כל אדם" (שכ"ז), והוא מחלתה ברירגוע: "בלייה אגלה לו את סודי שילד חדש מוכן לו" (שכ"ז).

התפעלותה של גרטרוד מבעה וראייתה את עצמה כרעיה מסורה "המכינה" לוILD מרחיבים את הממד הנלעג, שהזאג כבר קודם לכך, בעיצוב דמותה. אולם, מבעוד למגוחך שבדמותה צפota

ועלות אגוצייתה, נוקשותה וקשייתה. בעיקרו של דבר מתיאסת גרטרוד לפרנהיים בצורה בלתי-אנושית לגמרי. למעשה, אין גרטרוד נוחנת דעתה על פרנהיים האיש. היא חושבת על בנה, על הولد החדש שבטנה, על בעלה, על אינגה ועל עסקייביטה, אך אין היא מרהרת כלל בגורלו המר של פרנהיים. יתרונה היחיד של שיבתו הבלטי-ציפואה של פרנהיים טמון באפשרות לפטור את ולתميد את בעיתה של אינגה: "דבר זה שחזר ורנד אוינו טוב. אלא אמר שר בא אפשר להביא את כל העגין לידי גמר" (שכ"ד), ורמיה על פרנהיים מתמצאים בנוכנותה להגיש לו שוב מייפטלים "כדי שלא יראה עצמו עלוב כל-כך" (שכ"ד). כיון שאין בלבה רחמי-אמת על פרנהיים, היא מוכנה להניח את הטיפול בו בידיו האמנויות של בעלה, וממהרת להימלט מאי-הנעימות הכרוכה בשהייה. באויליה המתוודה השוררת בין שני הגברים (שכ"ז).

ערינותה האמיתית של גרטרוד כלפי פרנהיים באה לידי ביטוי בשמרתה הנאמנה על פתח חדרה של אינגה ובכישيتها הנחוצה מול פרנהיים. תיאור יшибתם של גרטרוד ופרנהיים חושףיפה את האנטגוניזם החבי, השורר ביניהם. גרטרוד ובנו משפטים בצוותא, מתייננים ושותקים (שכ"ד). התיאור כולל בנוי המשפטים קצרים, דומים במנגנון – כשבכל אחד מהם ישנה התיחסות לגרטרוד ולפרנהיים לסרוגין, "ישב לו פרנהיים" – שבה לה שפטו. זו מקפתת את הלבנים וזה תמה על עצמו יוישב עם אחוות אשתו וירושבת ושותקת וזה תמה את פרוסת הציגלה בין גרטרוד, זו מקפתת את הלבנים וזה אוחזו את פרוסת הציגלה בין שפטו. וזו יוישבת ושותקת וזה תמה על עצמו יוישב עם אחוות אשתו וירושב ושותתק. זו ממליטה את האיבה המודחת שבין השניהם ואת דרך ניסוח זו מבליטה את האיבה המודחת שבין השניהם והתחום הפוערה בין "זו" לבין "זה". נוצר הרושם כי היושבים הם יריבים, המתחרים בעמדת-המתנה של טרטיקרב; הקרבה המשפחתית ביניהם (המשורבת לטקסט באמצעות תמייתו של פרנהיים על יוישב הוא עם "אחות-אשתו" ושותק) אך מחמירה את המתה. אף שאין גרטרוד מגיעה לכל התגשות ישירה עם פרנהיים, מבשר יחסה העזין כלפיו את גישתו הגלוייה והותקפניות של שטינגר כלפי בך-משפחתו הבלטי-ירצוי.

העונינות, שמעורר פרנהיים בגרטרוד, מוצאת ביטוי נוספת ביחסו של זיגברט אל פרנהיים. ניסיונות ההתקשרות של פרנהיים אל הילד נדחים כליל: "קינה זיגברט את פיר והביט בו מותך איבה" (שכ"ג); הוא מסרב לנכונות את פרנהיים "זוד", ואינו מצליח לפקרות-אכביו לשוב אל אמו (שכ"ד). תגבותיו של זיגי הן תגבות אופפניות

ליילדיהם, הסולדים מפניהם זרים ונרתעים מאותות-החיבה שלהם, והן גם תוצאה של התמרמרותו "... על אותו העול שנעשה לו" עליידי אמרו (שכ"ב-שכ"ג). אולם, התכחשותו המוחלטת של הילד לדודו ואיבתו הגלוי והמופגנת כלפי יוצרים תחרשה כי זיגברט אך גוטן, ביטרי בן וישראל – כدرכם של ילדים – ליחסה האמיתית של אמו, המנסה להחות על רגשותיה כלפי פרנהיים בגינוי-גינויים מן השפה ולהרצן.

בפרק הבא (פרק ג'), עם כניסהו של שטינגר לחדר, מתחלפת קבלת הפנים הצוננת, אך המגומסת, של גרטרוד בקבלת פנים שעונייתה מפורשת. פניו הזועפות-תמיד של שטינגר מזועפת עוד יותר: "... כיוון שנכנס וראה את פרנהיים הוכפל זומו שהיה מופקד אצלו ונתמלאו כל פניו תמיות, חיטט בתוך שפמו וריטן מבין שפתיו – אתה כאן?" (שכ"ד). בפניו של שטינגר אין כל זכר למכונתה של גרטרוד לנוהג בו "סביר פנים יפות", והוא מותר לגמרי על נוהגי נימום מקובלים. שטינגר ממהר לבשר לפרנהיים ש"נשנה מהו בעולם" ולהבהיר לו את מצבו לאשורה. אורח דיבורו של שטינגר ענייני, קר וסקול, והוא מקידד לדברת בנחת (שכ"ו; שכ"ט). גם ההסבר שמכין שטינגר להציג בפני פרנהיים מנוסח כך שיוכל לספר את הפרשה מתוך עמדה של ריחוק. שטינגר בוחר לנוקוט לשון מעשיה – "מעשה בגערה בתיטוכים..." (שכ"ז), וכיון שמספר הוא "מעשיה", יכול הוא להימנע ממעורבות רגשית במסופר. יתר על כן, התיחסותו של שטינגר אל נישואי איבגה-פרנהיים ככל "מעשיה" הופכת את הנישואין הללו לטעות שגוררה, לאו "מעשיה", שאת תוכנה ניתנת גם לתקן: "הרין שכבר מתחילה בכל הימים כך" (שכ"ז). ומפני שבמஸכה של ה"מעשיה" מתחולל "בס" שיבתו של מי שהיה מועד לנערה מלכתחילה, מן ההיגיון הוא שפרנהיים יפנה מוקומו לאחר, הרاري יותר, ויניה ל"סיפורה" של בת-הטוביים להתגלל אל סיום הטוב, כדרכן של מעשיות; תפקדו של שטינגר כמספר-סיפורו מאפשר לנו, אם כן, להגמיך את טיבו של הקשר בין אינגה לפרנהיים ולהעמידו כקשר שמקורו בטעות ידועה ושרגנית עד מארד, מצד אחד, ומצד אחר – הוא מאפשר לו לדוש בקורידורה את הסתלקותו של פרנהיים מ"סיפור-חייה" של אינגה.

גם כאשר זונח שטינגר את עמדת מספר-המעשיות ונוקט לשונו בקשה – "וואנו תולים ביטחוננו בך שאתה לא תבקש לשום

מעצורים" (שכ"ח) – מלאוה בקשתו בהפעלת לחצים, החושפים הן את יחס הزلול שלו כלפי פרנהיים והן את גישתו העסיקית לעולם רגשותיו של זולתו. פניויהו להגינותו של פרנהיים נהפקת כבר בהמשכו של אותו משפט לתוכורת דבר פשע, ואין שטיינר מ הסס כלל לknות במנון את הסכמתו של פרנהיים לפירודו מאינגה. גישתו הסתיר-הרחמים של שטיינר מתמצה היטב בשם שהעניק לו המחבר: "שטיין" בגרמנית ממשמעו "אבן", ושםו של שטיינר מגלם את "לב-האבן" שלו, האוטם לרגשותיו של הزلול, בשם שהוא אטום לאפשרות שטעה בהערכת אופיו ומנייעו.

מאפיין נוסף בדמותו של שטיינר הוא הערכתו העצמית המופרזה. שטיינר רואה עצמו אדם גדול וחשוב, בעל מעמד ויוקרה. לבן, נהוג הוא, למשל, לקבל כל זר כשהוא לובש פנים וועלפות" (שכ"ד), ואין הוא מוכן להושיט ידו לפרשאים, אלא מסתפק בהגשת "שני ראשי אצבעות" (שכ"ה). הוא משוחח עם פרנהיים מתוך עדשה של נתית-יחסד מצדיו של אדם דגול כלפי "תלמיד" נחות, המבקש הסברים, והוא מקדים לו זמן, אף שעמד מזמן על טיבו המרשחת. פעמים אחדות נוקט שטיינר לשון רבים (שכ"ה; שכ"ט) – לדבר מלך אל נתיביו – ויחס הביטול שלו כלפי פרנהיים מוחzan גם באמצעות הקפදתו לדבר בישוב-ידעת ובנהנת, שהרי אין זה ראוי לצאת מן הכלים בעטו של אדם כפרנהיים.

אל אשטו מתייחס שטיינר באגדות וכעלונות: הוא פוקד עלייה להישאר במקומה ומוסיף: "אם אין את מתאהה לשמווע דבריי אני" (שכ"ז). בהמשך הוא צועק עליה ומלהדה פרק בהלכות-הבית: "סליחי גרטרוד אם אומר שכאן במקום זה צריכה מאפרה להיות עומדת תמיד" (שכ"ז).

חשיבותו העצמית של שטיינר קשורה באופן הדוק ליירוטו המעדית. המשפחה המכובדת והפירמה בעלי המוניטין תופסות מקום מרכזי בדבריו, והוא רואה בפרנהיים גטו זר ונחות, שנסתפהה למשפה מסיבות שאינן יכולות להיות מובנות אפילו לפרשאים עצמו: "זאף אתה, ווּרְנָרָה, אם הטעינה לך יפה יפה או אתה יכול לומר למה" (שכ"ז). את מעשה-המעילה של פרנהיים توפש שטיינר כ"חילול שם הפירמא", כפגיעה במקודש.

הרגשת החשיבות העצמית של שטיינר וגאותו היירה בפירמה שלו מעניקות ממד גלעג לדמותו, וכך, בדורמה לגרטרוד, מרגע אף הוא באור מגוחך. המגוחך שבר מועצם הן באמצעות יחס המעריץ של גרטרוד אליו והן על-ידי דבריו הלגלגניים של פרנהיים.

התפעולותה של גרטרוד גדולה מדי ביחס לסייעת המעוררת את אותה, וגdottan וחויבותן של המשפחה והפירמה מועמדות באור אירוני בדבריו של פרנהיים לבני-המשפחה השוננים: אל זיגי פונגה פרנהיים ואומר: "הלווא זה שטיינר הצער בן של הפירמא שטארכט את שטיינר" (שכ"ג), ואילו אל שטיינר הוא אומר: "יודע אני שהאדון שטיינר אדם גדול, אדם מוטרד בעסקים הרבה, שבשבילם פיטרוhero אפילו מחוות-המלחמה" (שכ"ז). אפילו כלפי אינגה מצחיק פרנהיים בלשונו, וממנה אותה "הגברת אינגבורג בבית שטארכט" (של"א).

דמיותיהם של גרטרוד וشتיין מציגות את פרנהיים באור חיובי. פרנהיים, לדוגמה, נזהר בכבודה של גרטרוד משזו משקרת לו בזיהוי – "פרנהיים כבר הכיר שאין כאן עיכוב. אבל משומן כבודה של גרטרוד שלא לעשוות אותה בדאיות לא פתח את הדלת" (שכ"ג) – בעוד שבעלי-הבית אינם נזהרים בכבודו ואינם טורחים לפרנהיים בביטול ובקשיחות שלווה, בעוד שתגבורותיו של פרנהיים עוברות שניינים קיזוצניים, הניכרים בדבריו ובאורח-דיבורו (פרנהיים מצחיל פנים ומתרץ בלאג, מדבר בלחש וצועק בקורס, זעם ומתחנן). שניינים אלה מצביעים על מתח נפשי גבוהה, שמקורו ביחסו העמוק של פרנהיים לאשתו. הניגוד בין הריגושים והרגישויות של פרנהיים לבין הנוקשות הבינוגחה של שטיינר יוצרים אהדה כלפי הגיבור, שב ביתו לאחר תלאות רבות והוא נוכח לדעת בניו הזוג שטיינר, חסרי-הרחמים, דוגים לסיולקו מחדש.

בסירומו של הפרק השלישי מתעצבת אנלוגיה ניגודית בין מצבו של פרנהיים לבין זה של שטיינר. שטיינר ואשתו חיים ייחדיו, ולهم בן. גרטרוד אף מצפה לילד נסוף. שטיינר חש בעלות-אمتה על אשתו, והוא בטוח בצעיגנותה ובהערצתה אלינו. ניגנה בטsha את בעלה למען מערכת-היחסים בין פרנהיים ואשתו. אינגה משבשת את חייה החדשניים. היא אחר, ושיבתו של פרנהיים רק משבשת את חייה החדשניים. היא עומדת שוב ברשות-עצמה: אינגה עזבה את בית-בעליה, מתגוררת בביית-אחותה ומחדשת את יחסיה עם אהובה לשעבר. בניגוד לתולתה של גרטרוד בבעליה, מודגשת עצמאותה של אינגה, וכי שמציאן שטיינר "אינגה בראשות עצמה עומדת" (שכ"ח), "אינגה בראשות עצמה עומדת ומורתה לעשות מה שלבנה חפץ" (שכ"ט). בעיני אינגה ובבני-המשפחה נסתם הגולל על נישואיה של אינגה לפרנהיים עם מותו של התינוק, בעוד שהקשר בין גרטרוד לבעה

ו. עצמים מוטיביים ואפיקון באמצעות תנוזות חזורות

אחד מן הדריכים להמחיש את אופיה של מערכת-היחסים בין הדמויות בסיפור ולהבליטה ביתרשות היא השימוש בעצים מוטיביים. ותיאורן של תנוזות החזורה אצל הגיבורים בהקשרים שונים.

על גרטרוד נאמר, כי קיבלה את פרנהיים "בסבר פנים יפות ומוגה לו כוס של מיפטלים" (שכ"ב). בהמשך, מתבetta גרטרוד בשאלת אופן האירוח הנאות של פרנהיים, "ההרי כבר קרל ניס מזמן לסעודה", ולכן היא מתחילה: "אבל כדי שלא יראה עצמו עלוב כלכך אלך ואמודוג לו שוב כוס של מיפטלים" (שכ"ד-שכ"ה). בתוך ההקשר הכלול של הרהוריה ולבטיה של גרטרוד מקבלת כוס מധפטיים משמעות מיוחדת: גרטרוד מסתפקת בהגשת "כוס של מיפטלים" משומם שמאלכתיהlia היא רואה בפרנהיים עובי-אורח, שישוב כלעומת שבא. בняgod לכוס מധפטיים, המוגשת לפרנהיים, מזכרת סעודת-הצחרים, אליה הוזמן קרל ניס. שולחן הסעודה המשפחתי ערכו אפוא לעמץ מישחו אחר, שתפס את מקומו של פרנהיים בחוג-הmeshפחה, באישורה של המשפחה, שהזמיןנה אותו לסעוד על שולחנה. משמעותה הסמלית של פיעולת הגשתה של כוס מധפטיים נחשפת לגמרי בהחלטה של גרטרוד לשוב ולמזוג לפרטנאים כוס נוספת "כדי שלא יראה עצמו עלוב כלכך...". הסימוכות בין הרהוריה של גרטרוד על סעודת-הצחרים, על כוס מധפטיים ועל עליותה של פרנהיים מצבעה על כך, שבתודעתה של גרטרוד נפתח פרנהיים כמו שמקומו לא יכולנו עוד סביר לשולחן-הסעודה, ולכן עלול הוא להוש עצמו עלוב כלכך.⁸

لتוך כוס מധפטיים מנער שטיינר את אפר הסיגירה שלו (שכ"ה). פועלתו של שטיינר מוכיחה את זלזולו בפרטנאים, והיא מבטלת אפילו את ניסיונה הקל של גרטרוד לנဟג בפרטנאים כבאים. במקביל, מתאר המספר את הבעות-הפנימ של בני הזוג שטיינר. גרטרוד קיבלה את פרנהיים "בסבר פנים יפות", גם אם "בלא שמי שמה" (שכ"ב), והוא מגישה לו פעמיים כוס מധפטיים. שטיינר, לעומת זאת, נכס לחדר "בשהוא לובש פנים זועפות".

ובתבה, הן הוודות לבנים הראשונים והן הוודות לילדתו הצפוייה של ילדם השני.

על הניגוד במצב המשפחתי מתווסף ניגוד בתחום אחר. שטיינר הוא איש עסקים מצלה, ראש פירמה שפטרונו מוחבהת-המלחמה בשל עסקיו הרבים; פרנהיים נחותה בעמדתו, לא-איוצאה שנטפס במעילה, גרים למלחמה וחזר ממנה בחוסריכל.

האנלוגיה הניגודית בין מצבו של שטיינר לבין זה של פרנהיים מעוררת את האחדה השמורה לאדם "קטוע-זל" (כפי שפרנהיים מכנה עצמו בהמשך), שגורלו קיפחו. דוקא משום ששטינר זכה בכלל – בבית, באישה אהובה, בגין, בהבטחה ליד נסף, במעמד ובממון – נתונה האחדה למי שנותר בלבד, ואפילו בנו מת. אהדה זו מוצמת על-ידי עיצובם החלילי של שטיינר ואשתו. עלולמה של משפחתי-שטינר הוא עולם צר, השקווע בשיקולי מעמד וממון. בעולם זה אין מקום להתייחסות אונשית: נישואיה של אינגה לפרטנאים הם עסוק ביש, שיש להיפטר ממנו בנסיבות ובייעילות. אישיותו של פרנהיים נשפטת על-ידי בני הזוג שטיינר על-פי אמות-המידה הגסות המוכרות להם – שטיינר מושכנע, שפרטנאים נשא את אינגה לאישה מסוימת "בת-טוביים", והוא בטוח שיוטר עליה, אם ירצה לו תשלום הולם.

ההבתה העזה של פרנהיים לאינגה (כפי שזו מתבטאת במלואה בפגישתו האחרונה עם אשתו) מפריכה את שיפוטיו של שטיינר ומעידה אותו כאדם קטן וקטנוני, האוטם לחלוטין לקיוםם של רגשות ומניעים שאינם תועלתיים. העמדתם הנלוגת והmagochet של שטיינר ואשתו ושל מערכת-היחסים ההרמוני-ביבוכלי בינויהם מנימיכה ואף מבלתי את ערכו של העולם ה"בעל-ቤתי" הבורגני, אותו עולם, שבו שבס עריכיו המעוותים והגלויגים טורה שטיינר לסלק את פרנהיים מחייה של אינגה.

הביקורת על המשפחה הבורגנית, על עלולמה הקטנוני ועל ערכיה הכוונים, מאפיינת רבות מייצרותיו הריאלי-סטיטו של עגנון, ובמו ביצירות אחרות, מתגנשת גם בסיפור "פרטנאים" אהבת-יאמת גדולה עם ערכיה ומוסכמויותיה של חברה, שאינה מניחה לאהבה וו לבוא לידי מימוש, שכן אין היא עליה בקנה אחד עם מושגיה וערכיה.

כיוון שנכנס וראה את פרנהיים "הוכפל ועמו..." (שכ"ד); גרטרוד עשתה פנים תמיות" (שכ"ב), ואילו שטיינר "נתמלאו כל פניו תמיות" (שכ"ד), ולאחר חילופי-דברים קצרים הוא מנער את אפר הסיגירה להור כוסו של פרנהיים.

התיחסות לסבירפניהן של הדמויות ולפעולות הקשורות בкосם מיהפטלים (שהיא עצם מוטיבי) מחדדת את מודעות הקורא לטיבם של היחסים בין שלוש הדמויות, ובמציאותו מוטעת עלילית המתה במפגש ביניהן: גרטרוד מנסה לשמר על מריאת-עין של נימוס; שטיינר מבחן מיד את איבתו והבעתי-פנוי ופעולותיו מבשרות את העימות הישיר בינן לבין פרנהיים. בכךגוד לסביר-הפניים הפושר של גרטרוד ולהבעתו הזועפת של שטיינר משתדל פרנהיים "להציג פנים" (שכ"ה) והוא מшиб "צחוקות". פרנהיים מנסה אפוא לטעטש את העוינות בין האחים, ורק לאחר ששיינר מנער את אפר-הסיגירה לתוך כוסו עוגה פרנהיים "עוזת" (שכ"ה) והשניים נוגעים בעיקרו של מה שעומד בינם – במה שנשנה "בעולם".

יסוד הJOR נוסף, המופיע הן בתמונה הפגישה עם גרטרוד והן בתמונה הפגיעה עם שטיינר, הוא הסיגריות (עצם מוטיבי) ודרכן夷ובן.

פרנהיים מעשן חצי ציגרילו (שכ"ג), ונאמר עליו כי הוא "מעשן בתוקף" (שכ"ד). כיוון שאין גרטרוד דואגת לו למאפרה, הוא זורק את בדלה-הסיגירה לגן (שכ"ה). עישונה של חצי סיגריה בלבד וסוג הסיגריות שמעשן פרנהיים מעדים על מצבו הכלכלי הגרוע, ופרנהיים עושה רושם של קבוץ שקהל לעביה בית אמיד, בו אין בעל-הבית מגישה לו אפילו מאפרה. בדרך עישונו ("מעשן בתוקף") מביע פרנהיים את החלטתו הנחושה לעמוד על זכותו להיכנס לבית השטיינרים **כבעלה של אינגה**, גם אם איינו ראוי לכך בעיבי בעלת-הבית.

הנגוד בין מצבו של שטיינר לבין מצבו של פרנהיים מחוודה גם הוא באמצעות ההתייחסות לסיגריות ולאופןعيشונו. התקרכותו של שטיינר מתבררת עליידי כך ש"בשם ריחה של הציגירה הטובה שבפיו" (שכ"ה). שטיינר איינו מהסס לנער את אפר-הסיגירה לפניו שהוא של אורחו, הוא שב ומונער את אפר-הסיגירה לפניו שהוא מшиб בנחת לשאלתו הנרגזת של פרנהיים – "היכן אינגה?" (שכ"ו) – ולבסוף, איינו מהסס להרים את קולו על אשתו ולצאות עליה להביא מאפרה (שכ"ז). הסיגריה הטובה שבפי שטיינר, התעסקתו ביפוי

אפרה והזחות שהוא רואה לעצמו לדרכו מאפרה מעדים על ביטחונו במעמדו ובערךו, מבליטים את הפער הכלכלי בין לבין פרנהיים ומדגישים את מעמדו הרופך של פרנהיים בביתו של שטיינר.

את הדקיות הסובכות ביחסיהם ההדדיים של אינגה ופרנהיים מגלה/תיאורם של השינויים, החלים בתנוונותיהם של שתי הדמויות לאורן פגישתם האחורה. בעיקרו של דבר רואה אינגה בפרנהיים מטרד. היא ש്രואה בעולמה שלה, עולם אהבתה המוחדשת והמתהדרת לקרל ניס. אין היא מאזינה לקראי לפרשאים: "כיוון שהתחילה מספר ראה שאינה שומרת" (ש"ל), אין היא רוצה לשמע את הדבר האחרון שיש לו לומר לה, ועל כל מה שעבר עליו היא מעמידה לשם מפי גרטרוד או היינץ (של"ב). אינגה מצפה בקוצר-רוח להסתלקותו של פרנהיים כדי שתוכל ללכת (של"ג – של"ד). לבסוף היא יוצאת את החדר בעיצומו של ודריה-האהבה של פרנהיים (של"ד).

יחסה האנוכי של אינגה לפרשאים מציג אותה באור שלילי, ומעמיד אותה כחלק בלתי-נפרד מבני-הmeshחתה. יתר על כן, על גרטרוד בamar שקיבלה את פרנהיים "בסבר פנים יפות" (שכ"ב), וגם אינגה קיבלה אותו "בסבר פנים יפות" (שכ"ט). השימוש באורו ביטוי מגביר את הביקורת כלפי אינגה: גרטרוד לפחות מעמידה פנים ולובשת "סבר פנים יפות" לשם של פרנהיים; אינגה אינה מעמידה אמנם פנים, אך סבר-פניה אינו קשור כלל לשיבתו של פרנהיים – אינגה קורנת מארשר, בעולם המאושר אין לפרשאים כל מקום, והשתקעותה האוגנטטרית בעולמה שלה גדולת אף מזו של גרטרוד.

אולם, תיאור תנוונותיה של אינגה מאפשר "הצחה" ל עמוקקי נפשה, והוא ממתן, במידת-מה, את השיפוט השלילי לגביה. את המתחול בನפשה של אינגה עם שיבתו של פרנהיים חרופת תנוונות-עגניה, ידיה וכחפיה. בתחילת הפגיעה שרואה אינגה בהליך מאושר לגמרי: "אור חדש האיר את עיניה ושםות אורו הבהיקה הימנה" (שכ"ט). ככל שמתמשכת הפגיעה הולך ונעלם האור מעיניה של אינגה. היא בוכה כשותיך פרנהיים את מות-יכנים, "זווין של שמחה שהיא מבהיק מעיניה כבר שקע" (של"א). כאשר אין פרנהיים מסתלק "עיניה כמו כבו ועפיפה צנחו על עיניה" (של"ד). דעתית האור בעגניה של אינגה מוכיחה עד כמה קשה עליה שיבתו של פרנהיים והמתמודדות המוחדשת עמו. אינגה

כמעט ונכנעת לכוון מנגנו העצום של פרנהיים: "... ודומה היה שבטלה רצונה מנגנו רצוני" (של"ד). נראה, שפרנהיים חש בכך, שכן רוח חדשה לבשה פתאום את וורנר, והוא פותח בדברי-אהבה נלווה (של"ז). אולם, תנועות-יראה, ידה וכפתיה של אינגה מעצבות את ניסיונותיה להיחלץ מהשפעת הויתו של פרנהיים עליה. תחילת "גענעה לו בראשה" והסתימה להקשיב לדבריו (של"ל) לאחר התפרצתו המלעיגת המשמעות של פרנהיים יושבת אינגה יופניה בתוך ידיה שהיא לחות מן הדמעות" (של"א). אינגה הבינה פינתה מקומה לאינגה אחרת, הנטונה במצוקה, אך כבר בהמשך המשפט משתנה הלדרזה: "בפתחות נגערת בבהלה, כאלו נגעה יד בכתפיה. פשתה את ידה כגדה כמו להגן על עצמה והביטה בו בעיניהם כעוסות" (של"א-של"ב). אינגה עוברת לעמדה של התגוננות מפני האשומות של פרנהיים ומפני תבייעותיו כלפי. היא מתגוננת מפני מאכבה ומדיכאון, ועיניה, שארון דעך בעקבות דבריו הקשים של פרנהיים, מתמלאות בכעס כלפי. עם הכרזתו של פרנהיים כי עומד הוא לכלת, היא מושיטה לו ידה לשЛОם. אך משווה רוצה לומר לה דבר, "הוציאת את ידה מיד וגענעה כתפיה דרך סירוב" (של"ב). תנועות ידיה וכפתיה של אינגה והבטחה בעיניהם כעוסות" מסמנות, אם כן, את מאכקה בפרק-הרצונות ובהשפעתם של דבריו. את הבוסתה של אינגה במאק-הרצונות בין פרנהיים החשפות גם תנועות הכתפיים והעיניים: "עמדה אינגה והשפילה את כתפיה, ודומה היה שבטלה רצונה מנגנו רצוני... עיניה כמו כבו ועפעפה צנחו על עיניה" (של"ז). רק כאשר נסחף פרנהיים בוידוי אהבותו אליה וועוזם את עיניו של, מצילחה אינגה להימלט ממנה, ובמקום להיכנע לתחינתו של פרנהיים – "... ותני לי את ייך" – נמסר כי "גענעה אינגה כתפיה ויצאה" (של"ז). תנועת הכתפיים של אינגה מסמנת את סירובה המוחלט "لتת ידה" מחדש לפרנהיים, והוא יוצאת את החדר ומשתחררת ממנה כליל – הפעם מצילחה אינגה שלא להתרצות לדבריה-אהבה של פרנהיים.

תפישת יציאתה של אינגה מהחדרacakt של השתחררות מפרנהיים מהודדת באמצעות תיאור השינויים החלים באופן ישיבתת. תחילת יושבים אינגה ופרנהיים ומבעיטים זה בזו, ואינגה מבעה נוכחות להאזין לדבריו (של"ט). אולם, תחת גועל הדברים, שטיח בה פרנהיים, "דמומה ועכובה ישבה לה אינגה". כובד הנTEL אף מכופף את ישיבתה: "היא ישבה כפופה ופניה בתוך ידה..." (של"א), ורק לבסוף אוורת אינגה עוז לקום וליצאת את החדר.

נכונותם של פרנהיים ואינגה להתחילה בחיים משותפים. בכךיגוד למתරחש בעבר, משתפים אחרים אלה אצל אינגה ביצירת תנויות, המבטוות בעיקר את רצונה לנתק את קשייה עם פרנהיים. ניגוד זה בין עבר להווה מחייב את השינוי של אינגה, מעזים את המודעות לכابו של פרנהיים, החוווה את תוצאות השינוי, ומomid את תמנותה הדר במקסם-ישוא, שחלף ואינגן ערד. בשם העבר שב פרנהיים וمبקש מחדש את ידה של אינגה, אך "גענעה אינגה כתפיה ויצאה" (של"ד). אף צורת ישיבתה של אינגה בעבר ובווהה מצבעה על שינוי בלתי-הפרק במצב בינהם. בעבר ישבו פרנהיים ואינגה יחד: "... ואני ואת יושבים היינו כאחד" (של"ט); אינגה הסיפוריו ישב פרנהיים לפניה ואינגה ומבית בה (של"ט). אינגה ופרנהיים יושבים בוגרעד עד לרגע הגורלי, בו עוזבת אינגה את החדר ומנטקת עצמה כליל מפרנהיים. חוסר האפשרות למש את תקנותו של פרנהיים לוידיש יהסו עם אינגה מתעצב בדרך נספת. פרנהיים אומר: "עינני עצומות, אבל לב רוא כמה טובה את, כמה טובת את לי" (של"ז). פרנהיים עוצם עיניהם ממשוות ובכך פותח את לבו לראות אינגה אחרת, הטובה לו. אולם, "ראית-הלב" היא אשליה חולפת: "פתח פרנהיים עיניהם וקרא, אינגה." אך, "אינגה כבר נסתלקה והלכה לה" (של"ח). פקיחת-העיניות על ידי פרנהיים משמעה אפוא התפכחותו מ"ראיית-הלב" וראיתה של המציאות כפי שהיא באמת. ראייה זו של המציאות, ללא מעתה של אשליות ותקנות, משנה את דרך הסתכלותו של פרנהיים: פרנהיים אינו "מבייט" ערד, ובוודאי שאיננו גושא עיניו; הוא משקיף על החדר, שיצאה מבנו אינגה: "אחריך חזר לאחריו ובא לו אצל הדלת", השקיף על החדר ויצא וסגר את הדלת" (של"ה). מבט הפרידה האחרון לשולח פרנהיים בחדר מכון מtoo איזזה ריחוק, והוא מתבונן בחדר כמשקיף, הצופה מגגד. השימוש בפועל "ש.ק.ף." כדי לתאר את אופן התבוננות האחרונית של פרנהיים בחדרה של אינגה מורה, אם כן, שפרנהיים איננו רואה עצמו עוד בשותף מעורב ופעיל בחיו,ומי שמצוין כבר "למעלה מן הזמן" יכול רק להשקיף "מלמעלה" על הקיום.

עצמ מוטיבי אחר – מנעליו של פרנהיים – מטעים אף הוא, בדרך סובטילית ביותר, את התמוטתו הנוראה של עולם-ציפיותו של פרנהיים. ההתייחסות הראשונה למנעליו הישנים והגבוהים של פרנהיים מצויה בהקשר תמורה פרנהיים נושאים של פרנהיים פונה לאינגה בדברים מגובבים, שאין כל קשר בינם: כשמבקשת

איןגה מפרנהיים להניחנה בלבד, אומר פרנהיים: "כבר אני הולך מביטה את במגעלי? ישנים הם אבל נוחים לרגל." מיד לאחר מכן עובר פרנהיים לעניין אחר: "וואת נגרת אחר המודה וגוזצת את ראשך. אי אפשר לומר שאין זה נאה, אלא כשהיה כל שער בראשך היה נאה יותר." ובנשימה אחת הוא שואל לפתע "איימי מתי מת התינוק?" (של"ג). הרושם הראשון מגיבוב העניינים בדבריו של פרנהיים הוא כי פרנהיים מנסה להשווות את פרידתו מאינגה ונתלה בכל גושא העולה על דעתו. אולם, בחינה מדוקדקת יותר של הטקסט הושפט קשרים סמויים בין העניינים המועלים בדבריו. מהתייחסותו של פרנהיים לשינויים בחזותה החיצונית של אינגה עולה נימה של ביקורת – איןגה "נגרת אחר המודה", בעוד שפעלה הארוכו "היה נאה יותר". יתר על כן, רצף הדברים בפי פרנהיים הרא משמעות: על מנעליו אומר פרנהיים: "ישנים הם אבל נוחים לרגל," והוא ממשיר: "זאת נגרת אחר המודה..." אופן ניתוח הדברים מעמיד ניגוד בין פרנהיים, הדבק בישן ובנוח לה, לבין אינגה, הנגרת אחר שינויים המודה, אף שאינם נאים לה. ביקורתו של פרנהיים כלפי אינגה מתעצמת ברגע שהוא מזיכיר,שוב, את מות-תינוקם. מדבריו הקודמים של פרנהיים ברור, כי הוא יודע שאינגה רואה במוות-הבן את "מות" עברם המשותף: "אטמול הייתה על קברו של בננו. סכורה את שקרנו עמו כל שהיה בינוינו" (של"א). איןגה רוצה אופוא להתחש לעבר, למחוק את זכרו, ואילו פרנהיים שב ומזכיר את העבר, דבק בו, בשם שהוא גועל את מנעליו הישנים, הנוחים לו על אף יושנים. בטור הקשר זה מקבלת הזכרת הנעלים משמעות סמלית, ובשם הישן מבקש פרנהיים מאינגה להוציא חדש מפני ישן. ככלב ראשון בתהילך הוא מבקש ממנה שלא לפתחה את הדלת למי שמספריע את התיחדתו עמה.

בסיום הסיפור מזכירים שוב מנעליו של פרנהיים, "אבל צפראנירגלוין היו יוקדות וכן כפות-רגלוין. נראת הדבר שמנעלים שאמור שהם נוחים לא היו נוחים" (של"ה). כאמור הבורא של פרנהיים מתמקד עתה ברגלוין היוקדרות, בכיבור, משומש מנעליו לא היו נוחים. אולם, מנעליו הישנים של פרנהיים נוחאים את משמעותם הסמלית לטור ההקשר החדש. המנעלים, המסתלים בעבור פרנהיים את העבר, אינם נוחים לו עוד מפני שאינגה בחירה להוציא ישן מפני חדש ולקובר כליל את העבר.

הਪאתיות המודחתת בסיטואציית-השיבה של פרנהיים נחשפת בדרך מעודנת ביותר באמצעות ההתייחסות לאבר אנושי גוסף –

הלב. כמטוגנימיה מוסכמת לעולמי הרגש, קשרו תמיד רק לפרנהיים:

- "... והרי הוא מביתה זה והוא מביתה בו, אלא שדבר אחד מאותם הדברים שלבו מלא מהם אינו עולה על לשונו,

אך עלי פפי שהלב דוחקו לומר דבר" (שכ"ט).

- "עכשו שפסקה שמחה ממנה נמלא לבו עליה רחמים" (של'א).

- "את בוכה? אף אני לבב בוכה כי, אבל אני מתגבר על עצמי, ואם תביתי בעיני לא תמצאי אפילה סימן של דמעה" (של"ג).

- "... אבל לבי רואה כמה טובת את, כמה טובת את לי" (של"ד).

פרנהיים הוא "בעל הלב". אהבתו לאינגה מלאת את כל לבו, ובכוח אהבתו הגדולה אליה מתמלא לבו גם ברחמים על סבליה. לבו

של פרנהיים הוא גם מקומם משכנו של הכאב. בנויגוד לאיינגה, הפורצת בביי כל אמת שמזכר מותה התונוק, יבשות עיניו של

פרנהיים, אך "לבו בוכה",¹⁰ או גם, "לבו" של פרנהיים "ሞמת"

על ידי המזיאות בשעה ש"ראיית הלב" שלו מופרכת באמצעותה. בסיום הספר, כאשר יוצאת איינגה מן החדר ומחייר של פרנהיים,

"געלם לבו", והכאב עובר לרגליו היוקדות: "... אבל צפראנירגלו

היו יוקדות וכן כפותרגליו. נראה הדבר שמנעלים שאמר שהם נוחים לא היו נוחים" (של"ה).¹¹ העברת מרכזו של הכאב מן הלב

אל הרגליים מחזקת את התהוויה כי לבו של פרנהיים מת בקרבו, וכיוון שאין אדם יכול להתקיים ללא לב, צפוי פרנהיים למותה.

ג. הגיבור הפאטי והשקפת-המחבר

בחילק מיצירותיו הריאלייטיות של עגנון מועלץ גיבור פאטי, גיבור שלכאורה מניח לעצמו להיחך-עלידי אירועים, גוטה לשבת, על עצמו את דיןן של הנסיבות או של התביעות החברתיות, והכרעתו הון הכרעתילא-הכרעות, פרי ויתורו על מאבק פעיל לשינוי גורלו. המכנה המשותף של הגיבורים הפאטיים הוא שיש בהם כמיהת-נפש שאינה מגיעה לכדי מימוש, מפני שהיא נתקלת במצבים, הבאים לסתור אותה. את המצבים הללו יוצרת הסביבה החברתית. הגיבור הפאטי אינו לוחם לשינוי פניה-החברה או לשינוי מצבו שלו בתוך סביבתו. את כמיהת-הנפש, שהיא כוח-מניע מרכזי באישיותו, הוא מ Dickinson ומננים, וכתרצהה מכך, נשחת אישיותו וחגונת-החייו הולכת לקרה אבדן או טירוף, מוות ונPsi או פיסי.

אי-התקוממותו של הגיבור, הפאטיות והויתור על המאבק, המאפיינים את אישיותו, תורמים את חלוקם לעצובה של השקפת-המחבר בסיפוריו החברתיים של עגנון. השקפת-המחבר היא ביסודה אנטיחברתית - "אין אדם עשוי למש עצמו במרד 'חברתי' נגד חברתו אלא בדרן-לאדרן של ייסורים, שה策לה-החה כרוכה בכישלנה".¹²

ערכיה ומוסכמויותיה של החברה הם לעולם נזילים ומשתנים. הנורמות החברתיות מהוות רק מסווה, שנועד לחוץ בין האדם לבין יהודאותה והאיימה הקיומית, שכן נחלתו מעצם הייתו אדם. את ה"כיסוי" הזה טרחה האדם להחליף משעה שמבعد לכיסוי הנורטטיבי השחוק מבצביך ועליה ה"יתווה" האפל, העולם הבלתי ידוע והבלתי-מודע, המאים להרים את מערכת ודאיותיו של האדם.¹³ ההכרה בגזילותם המתמדת של הערכיהם והנורמות, ההכרה כי ביחסוניותיהם ודאיותיהם הם רק מראית-עין והנכונות שלא לברוח מן המפגש עם הבלתי-ידעו והבלתי-מודע הן הדרק להציג כלל עצמאות, בגרות ושלמות, לכל מימוש עצמי אמיתי. גיבוש עצמיותו של האדם מותנה ביכולתו לשאת "יתומות נפשית", לנתק עצמו לחלוטין "מטבורה של האם החברה".¹⁴ מובן מאליו, שגיבוש

עצמי מעין זה לא יושג לערום באמצעות קבלת עולו של ה"כיסוי" החברתי-הנורטיבי, אך הוא לא יושג גם עליידי המרידה בו – מרידה ב"כיסוי" הקים פירושה רק המרתו ב"כיסוי" אחר, המרתם של ערכיהם מדומים בערכיהם מדומים חדשים. שכחה של יכולת ההינתקות מז האשליה שקיימות מוגרות בגות-קיימה הוא השחרור מן השימוש לדומה ומיושה של היחסות האמיתית.

מחירה של ההינתקות הוא ה"מכאוב", אוטה ידיעה פגנית בדבר איה-הודאות והאיימה הכרוכים בעצם הקיום האגוני בתוך ה"תוהו".¹⁵ הפסיביות היא אפוא אחד מן הביטויים לאיזו הכרה פגנית, לא תמיד מודעת, בקיוומו של "נצח-המכאוב". הוויתור על המאבק הפעיל נגד הכוחות, המונעים את מימושה של כמיהת-הנפש, הוא ביטוי להכרה, ש"בעולם-התהוו" פועלם כוחות בלתי-ידועים, עליהם אין לאדם שליטה, והם גוררים עליו שלא להגשים דואק אורחות מאוינו-נפש, שהם תמציתה של אישיותו הייחודית, שלא להגשים את כיסופיו להוויה מלאה. יחד עם זאת, אין הגיבור הפסיבי מותר על כמיהת-הנפש שלו.¹⁶ לבן, דרכו היא דרך יסורים ללא-מווצה. מהdagיסא, אין הגיבור מתוקומם נגד המזבכים הסותרים את כמיהת-הנפש שלו ואין הוא נאבק בכוחות הפעלים נגד מימושה, ומайдץ-יגיסא, אינו מותר על כמיהת-הנפש הזו.¹⁷ בדרך יסורים זו שומר הגיבור על שלמותה של כמיהת-הנפש שלו, בחינת אידאל שdoneא אימרשו הוא המבטייח את קיומו. נאנטו הפשנית של הגיבור הפסיבי לעולם כיסופי-הנפש שלו הוא מימושה האמיתית של עצמיותו. אולם, הצלחתו של הגיבור בהגשמת ה"עצמִי" ברוכח, בהכרה, בכישלונו, ובדרך הgesmaה זו נעים חיה-הגיבור לקרה אבדנו – כיוון שאין טעם לקיוומו לא מימושה של כמיהת-הנפש, מוביל הגיבור את עצמו אל מותו או אל הטירוף.¹⁸ הגיבור הפסיבי הוא אפוא פאסיבי רק לאורה; נאנטו לאותו ערך פגני, המזחך לו, וויתרו על המאבק הם הכרעתו, חוסנו וגבורתו.

גם בסיפור "פרנהיים" מעצב עגנון גיבור פאסיבי, וכמו בסיפורים אחרים, מהויה הדחף האירוטי את יסודה של כמיהת-הנפש, שהיה נחלתו של הגיבור הפסיבי. אהבתו של פרנהיים לאינגה היא עיקר הוויתנו, היא הטעם לקיוומו והוא הכוח המציגו מכליה: "אי את מצירת לך כמה ציפיתי לשעה זו שאראה אותה. אלמלא תקווה זו כבר הייתה מכרלה" (של'ד).

עכמתה של כמיהת-הנפש ומשמעותה הגדשתה בעבור פרנהיים

מתגשות בסיפור במפורש. אולם, לשורשי אהבתו של פרנהיים לאינגה אין הסבר רצינגלי. הולתה של אהבה זו מוצגת כאירוע שהתרחש, שנתהווה. יתר על כן, לאורם המקריות תפkid מרכזיה בהשאלה של תולותיה של אהבתו: פרנהיים בתולה לקרל ניט בנסיעתו לילקנבר. קרל ניט נעלם מחייה של אינגה לאחר שנפל עליו הר, והדברים משתלשלים כך שפרנהיים מצלה לשאת את אינגה לאישה. קיומם של נישואין אלה מוצג בסיפור כסתיה בלתי-צפויה ממחלכי-החמים המתוכנים: "ולא ידע קרל ניט ממה דברים עתידיים להשתלשל מזה" (שכ'ב), ואילו שטיינר קובע: "נתגלגל הדבר ונתלווה לו מי שנתלווה. נעלם זה שהיה מועד לאוთה הנערה ובאו זה שנטפל להה והתחיל מסבב את הנערה עד שנתרצתה לו ונישאה לו" (שכ'ז). ביסוח הדברים מבטיח את הביגוד בין מה שיועד לאינגה עלי-פי תחזיתה ותוכנונה לבין גלגולן של התרחשויות בפועל.

אהבתו ונישואיו של פרנהיים מטעבים, אם כן, בעיקר כחוצאה מפעולותם של כוחות אירצינוגליים ואמפרסוניאליים פגניים וחיצוניים, בהם תלוי הגיבור תלת מוחלטת. לפרשאים אין שליטה על כוחו האירצינוגלי של האروس המתעורר (אהבתו לאינגה), כאשר אין לו שליטה על אותו כוח אימפרסוניאלי שסילק את קרל ניט מדרכו.

כוחות אירצינוגליים ואמפרסוניאליים פעילים בצוරה דומה גם בהפרתו של הקשר בין אינגה לפרנהיים, והם היוצרים את המזבכים הסותרים את כמיהת-הנפש ומנענים את מימושה. גיסו של פרנהיים למלחמה, היעדרתו הממושכת ושיבתו המפליאה של קרל ניט לאחר שנחשב בין המתים הן התרחשויות, שהן פרי פעילותם של כוחות, עליהם אין לגיבור כל שליטה, כוחות שגורלו תלוי בהם. נוצרת תחושה כי בניה-האדם הם כל-משחק של הנסיבות. פרנהיים עצמו מנסה תחשוה זו: "מה יכול אני אם אfailו הרים משטים بي" (של'א).

הכוחות החברתיים, המתמצאים בסיפור ביחסי מעמדות ומיוצגים עליידי שטיינר ואשתו, פעילים לביטולה של פריצת הגבולות המוסכמים: אינגה, משניתת לה ההזמנות, מחדשת את יחסיה עם קרל ניט, שהיא מיווד לה מלכתחילה. הזיגוג החדש-ישן הוא זיגוג מקובל על בני-משפחה של אינגה, ואת נישואיה החרגים של "בת-הטוביים" לבית שטארקם לפרשאים יש למחוק, לבטל ולשכח, כפי שמצוין פרנהיים: "עכשו אין לנו אלא להעביר את וורנה

פרנהיים מן העולם ולקחת את אשתו" (ש"ל). גורם חברתי אחר, שעל השפעתו על גורלו של פרנהיים מרמז הסיפור, הוא השינוי שהחל בעולם. שלוש פעמים מתייחסים שטיינר ופרנהיים לגורם זה. שטיינר אומר: "כגון שנשתנה משהו בעולם", ופרנהיים מסכים עמו: "כן, דברים הרבה נשתנו" (שכ"ה). אחרכך, בדברי הבהרה שמועיל שטיינר לתת, הוא קובע: "העולם שהנחת בשעת המלחמה נשנתה ואף עיקר עניינו נשנתה" (שכ"ז). פרנהיים אף מבחין בשינויים החיצוניים שהלכו באינגה שי"ה השמינה קמעה" (של'א) וגוזה את שערה על-פי המודה (של'ג). ההתייחסות אל השינויים בעולם של הכלל והפרט כאחד מرمזת על היוצריםם של ערבים ומוסכמת הדשים. העולם שלאחר המלחמה הוא עולם חדש, בו אין אשתו של אדם מבקש להוביל את פניה בעלה השב מלחמה ומשביה (שכ"ו), בו ניתן לתבעו מן הבעל לוויתר על אשתו למען אחר. השנתנותה של ה"מודה" היא הסמן החיצוני לשינוי מהותי יותר בהכליה הרוח של התקופה, וכשם שמלחיפה האישה את חזותה החיצונית המקובלת וגוזצת את שערה, כך מוכנה היא להחליף בקלות גם את בעלה, אף שהיא ..." האישה שקידש ודרוג כדין ואך יلد לידה לו..." (של'א).

המוסכמת החברתיות, התומכת בזיווגה של אינגה לקרל ניס ושוללות את נישואיה לפרנהיים, מועמדות באירוניה: קביעותו של העולם הנורטיבי של המשפחה הבודנית מוטלת עתה בספק דווקא על-ידי אותם שינויים, שבשם מבשה שטיינר להבהיר לפרשאים מدعو "אינגה ברשות עצמה עומדת". השינויים, המאפשרים לאינגה לנתק בקלות יחסית את קשריה עם פרנהיים, בעלי, הם שינויים, המבשרים את השנתנות של הנורמות שהחשפעו על רוללים השטיינרים, ובמידה מסוימת אף אינגה עצמה, את הנישואין לפרשאים, ומהוסכמתו, שבטעין בהריסים חיוו של פרנהיים, הן מוסכמתו, שקייעותו וודאיותן מודומה זה, השלט בעולמה של המשפחה הבודנית, שבquam גם בקביעתו של פרנהיים כי אין אינגה יודעת להבחן "בין אויב לאוהב" (ש"ל).¹⁸ אינגה, המשועבדת למודמה, לנורמות החברתיות, אינגה מסוגלת בכלל להבחין באוהבה האמיתית, שעצמת אהבתו פורצת את גבולות המוסכם והשגר.

מורכבותם של הרכות המשפעים על גורלו של פרנהיים והאינטראקציה הסבוכה ביניהם מתעצבות בסיפור באמצעות העיבוד המיעוד הנitin ב�omoetic מօריכי. שיבתו של הבעל לבתו לאחר

היעדרות ממושכת רק כדי למצוא שאשתו הייתה לאחר. הבניית-יסוד זו זוכה בסיפור לפיתוח יהודי, המעניק לסתוואה הנבנית בו את חריפותה, ובאמצעות נחשפת מציאות, שמרכботה היא למעלה מהשגתו של האדם.

בסיפורנו בוחרת אינגה, אשתי-פרנהיים, בגבר אחרボמן העידורו של בעלה. אולם, הגבר الآخر הוא בחירלהה לשעבר, קרל ניס, שנעלם מחיה ושב אליה, לאחר שנים, בעת העידורו של בעלה. קרל ניס תופס עתה את מקומו של פרנהיים, כשם שב עבר תפס פרנהיים את מקומו. עיבוד מיוחד זה של גושא השיבה מעמיד מעיקרו מצב אנושי מסובך ומורכב. מרכיבותה של הסיטואציה הנבנית בסיפור מושגמת באמצעות טכניקת יצוב, לפיה נמנע המחבר מחשיפתן הגמורה של דמיותיו.

כפי שכבר צוין, מגלה הסיפור "פרנהיים" טפה ומכסה טפחים, ומণיע התנהגותן של הדמויות אינם מתרושים עד תום. כך, למשל, נותרת שאלתו של פרנהיים "... אם כן היכן היה (קרל ניס) כל אותן שנים. אגרות לא כתוב, בספר חיים לא נכתב" (של'ל) ללא מענה, ומונעיה של אינגה לבחירתה מחדש בקרל ניס ולהתגערותה מפרנהיים אינם חמימות-משמעותיים. וכך, כשם של שורשייה של אהבתו הקולosalית של פרנהיים לאינגה אין הסבר, אין גם "פטרון" אחד לשאלת מהות משכיתה של אינגה לקרל ניס, וכשם שאין "פטרון" אחד לשאלת הסיבות להיענותה של אינגה לאהבו של פרנהיים ולהתקררותה כלפיו, אין גם גם תשובה ברורה לבחירתה שוב באותו גבר, שנעלם מחיה למשך זמן רב כלפי ובארח מסתורי כלפיו. הקושי להביע על סיבותו פסיקולוגית סדורה וברורה בהתנהגותן של הדמויות, שהן צלעותיו של "המשולש הנצחי", הוא אחד האמצעים, הבונים בתודעתה-הקרוא את ההרגשה כי בחיהן של הדמויות פעילים כוחות אידציונאלים, המשפיעים על מהלכיהן. המסתורין שבheitלמו ושבו של קרל ניס, אותו אין העלילה מארה כלל, תורם לחיזודה של התהוושה, כי להתרחשויות רבות בחיוו של אדם אין הסבר.

שילובם של גורמים אימפרסונאליים וアイידציונאליים חיצוניים (כמו: מקרים, מות, גורמים הברתיים, מלחמה, שינויים חברתיים) עם גורמים אימפרסונאליים וアイידציונאליים פנימיים (כמו: כוחה של אהבה ומערכת-הנפש הנטונים של כל אחד מן הגיבורים) קובע את מהלך חייו וגורלו של הדמויות, ובדברם משפיעים הכרעתית גורלה של דמות אחת על הכרעתותה וגורלה של דמות אחרת.

מערכת סבוכה זו פועלת כshedeh-coha, המכיל וקטורים בכיוונים שונים, המשפיעים זה על זה בתגובה שרשרת במחוזרים משתנים. מרכיבתו של מכלול כזה אינה אפשרית מיפוי מדויק של הכוחות הפעילים בו או איתור הדמשמעי של יחסם סיביהם. כתוצאה לכך, מצטייר האדם, במידה רבה, כקרובה של מערכת הכוחות הללו, בה תלוי גורלו.

שיכתו של פרנהיים לבתו מציבה אותו מול מציאות חדשה ובתיצפיה, שהוא קרבנה. לנוכח מציאות מרכיבת ומאיימת זו, מותר פרנהיים על מאבק פעיל למיושה של כמיהת-הנפש, שהיא תמצית הויתו. ויתורו הוא הכרתו בחוסר-האונם שלו כנגד אותו כוחות נסתרים, שהלידיו את המציגות החדשנית שגילה עם שובן. פרנהיים, נושא ה"מכאוב", מסתלק מהייה של אינגה. אולם, אין הוא מותר על כמיהת-הנפש שלו, וכן, בוורח הוא ב"מרד" המושלם ביותר - שלילת החיים.

עם יציאתה של אינגה מהיו של פרנהיים מתפקיד הגיבור מכל וכל - "וכבר נתרוקן מכל מחשבה ואוთה מתייחדת שהיתה בו התחילת מתרופפת והולכת" (של"ה). פרנהיים מחלת לשוב לעירו ברכבת, אך הוא מציין לעצמו: "וזאת איחרתי את הרכבת של צהרים אסע ברכבת של ערב. לא המאורשים בלבד הם למעלה מן הזמן, אף מי שאינו מאורש. כל השעות כשרות לו לפורענות" (של"ה). אבדן חשיבותו של ממד הזמן, שהוא אחד מאמצויו של האדם להעניק כיוון ומשמעות לפועלותיו, מעביר את פרנהיים לספרה של אומלחות, שטידה לאינושים, לספרה אחרת, שהיא "למעלה מן הזמן", ולמעלה מן הזמן" מצוים רק המתים. פרידתו של פרנהיים מן החדר "ספרה מננו אינגה" וסגرتה של הדלת - "השקייף על החדר ויצא וסגר את הדלת" - מקבלת משמעות סמלית עמוקה: פרנהיים נפרד מן החדר בו אין אינגה מציה עוד, ובכך הוא נפרד מuinגה עצמה. אולם, כיוון שאינגה היא הטעם המרכזי לקיוםו, נפרד הגיבור, ברגע יציאתו את החדר, לא רק מעברו, אלא גם מעתידו, ולמעשה, "סגור הוא את הדלת" על קומו בולו - מות מות נפשי.

חשיבותה של אינגה לקומו של פרנהיים מתעצבת בסצנת הפרידה גם באמצעות תיאור רגעה האחרון. קטיעותם נבניהם תוך הימנענות מכונת מלודرامתיות. כאשר מסתלקת אינגה מן החדר, בוחר המספר לדוחה בהרחה (יחסית) על תנועותיו של פרנהיים. תנועות אלו הן תנועות פרזואיות מאוד, וחסרות ה

לחלוטין ממד דרמטי. אף הרהוריו של פרנהיים עולים בלבו מתחר אויזו שלולה וריפפה פנימית, ומשתלבים בהם גם עניינים טריוריאליים (כמו מגעיו הלא-נוחים). אולם, דווקא מעבר לחוסר הדראמיות החיצונית עוללה ה"דרמה" האמיתית, הנחשפת עד תומה מתחר מבנה המשפטים וסמכותם.

עיקרה של ההתרחשות - יציאתה של אינגה מן החדר - מוצגת בטקסט בדרך גראפית בולטת לעין:
"גענעה אינגה כתפה ויצאה.
פתח פרנהיים עיביו וקרא, אינגה."

אינגה כבר נסתלקה והלכה לה" (של"ד-של"ה). הגצמו של כל משפט בשורה נפרדת וריבויים של הפעלים מעניקים תחושה של אינטנסיביות לתרחש, וambilיטים את חשיבותם המשפטים קצריים מאד, ולכן, נוצר הרושם שגימות הדחה ופסקנית. נימה זו מבטה מארוד את הטופיות שבاكت יציאתה של אינגה את החדר. בכל אחד מן המשפטים הקצרים הללו מופיע שם של אינגה. החזרה על שמה מדגישה את מידת חשיבותה של אינגה בעבר פרנהיים, והוא המעניקה לקראיתו של פרנהיים בשמה של אינגה משמעות של זעקה אחרונה, שאינה גענית. יתר על כן, בתוך אותם שלושה משפטיים קצריים מזוכרת עזיבתה של אינגה שלוש פעמים. במסר כי אינגה "יצאה", וכשפותה פרנהיים את עיביו הוא מגלח כי "כבר נסתלקה והלכה לה". חזיה זו מוציאה את אקט הייציאה מפשטו ומעניקה לו את ממדיו הסמלי.

צירופם של כל המרכיבים הללו, המעצבים את רגע יציאתה של אינגה את החדר, מעמיד את היציאה כפעולה שימושה הסתלקות מהיו של פרנהיים, פרידה וניתוק טופיים. לבסוף, בסיום, מתואר פרנהיים העומד ומתבונן "בחדר זה שפירשה ממנו אינגה". השימוש בפועל "ברשותו" הוא משמעותי ביותר, שכן "פרישה" משמעה היבදלות, התרחקות והיפרדות (אבנישון).

הסתלקותה של אינגה מהיו של פרנהיים מותירה אותו לבחור: "עמד לו פרנהיים ייחידי וסח עט עט... העמידה ביחסיות בחדר הריק נתפסת כמצב קיומי של בדידות וריקנות, שהיא נחלתו מרגע זה ואילך: "...עכשו מה? עכשו אין לי אלא ללבת מכאן, דבר זה ברור...". שאלתו של פרנהיים - "עכשו מה?" - מציגה אדם תועה, שאיבד את הכוון ואת המטרה חייו, ואין הוא יודע מה לעשות עכשו. התשובה שמשבי פרנהיים לשאלתו שלו - "עכשו אין לי אלא ללבת מכאן, דבר זה ברור..." - מתייחסת אל גורה-הדין הבורו

באשר ל'כאן', אך אין בה שום התייחסות לשאלת ה"לאן". ביוון שגם בהמשכו של המשפט – "... ושאר כל הדברים נמצאים בשטח אחר..." – אין התייחסות לבעה لأن ניתן לו ללבת מ'כאן', מועמדת שאלת עתידר של הגירוי כשאלת חסרת כל השיבות. יתר על כן, מתוך האופן, בו מתנסחת מחשבתו של פרנהיים, עולה כי העובדה היחידה המשמעותית בעיניו היא הכרה "ללכת מכאן". מול הכרה הברור הזה נתפסים כל הדברים האחרים כ"שאר", כאיזה סרחה-ודף, אותו הוא דוחק ל"שתח אחר", שאינו מעניינו.¹⁹ כבר בראשיתה של הפגישה עם אינגה מודע פרנהיים לאפשרות, כי לא אינגה יאבד את מקומו ואת אחיזתו בחיים.โนכח המזיאות החדשיה, שנתגלתה לו עם שובו, הוא תועה ותוהה: "... אבל אם תשאלו אותי היכן אני עכšíי מסופקני אם אדע להסביר" (שכ"ט). בסופה של הפגישה נעלם הספק, ופרנהיים יודע את התשובה הנוראה – עליו "ללכת מכאן".

לכורה, נראה כי פרנהיים מוצא לבסוף את התשובה. לשאלתו "עכšíו מה?", והוא מחליט: "עכšíו אלך לביית-הנתיבות ואסע". אולם, בהחלטה זו אין כל פתרון חיובי. אדישותו של פרנהיים למועד נסיעתו ברכבת מורה, כי הוא יודע שמעטה אין שום דבר נחשב. אין לו עוד מקום בתחום החיבורים המקובלות, שכןמצווי הוא כבר "למעללה מן הזמן". יציאתו שלוחה-ילכואורה של פרנהיים מן החדר ("שעה קטנה עמד לו [...] השקיף על החדר ויצא וסגר את הדלת") היא ביטוי חיובי למוטו הנפשי. המתה שנטפוגג יצר רק פורקן שלילי, המותיר את הגירוי בל-א-כלום, ומثير לו רק ל"סגור את הדלת" על קיוו.

החליטו של פרנהיים לשחרר את אינגה ממחזיבותה. ככלין ולהסתלק בשקט מכל מאבק על "רשות כל-שהיא" עלייה מהוות את הראייה הגדולה ביותר לעצמת האבות, העוברת את גבולות ה"טבע" לאדם. פעמים עולה ביפוי העובדה שפרנהיים שמח באושרה של אינגה, אָפַעֲלָפִי שהוא יודע, כי סיבת-אושרה מקורה באחר: אושרה של אינגה, הקורן ממנה בראשית פגישתם, משפייע מאוור על פרנהיים – "גדול האושר שאפילו איננו לטובך אתה נימחת לאורו" (שכ"ט). מאוחר יותר, כאשר משביות פרנהיים את שמחה של אינגה, הוא מהררה: "וואך על פי שנטפוגג תחילת על הסיבה (шибתו של קרל ניסט) היה שמח על השמחה. עכšíו שפסקה כל שמחה ממנה מתמלא לבו עליה רחמים" (של"א). יכולתו של פרנהיים להשתתף בשמחתה של אינגה כאשר אושרה פירושו הרס

סיבורוישלו לאושר, יכולתו לחוש רחמים על אינגה בשפסקה אותה שמחה "שלא באה עלייד", מוכיחה על גודל-הנפש, השואבת את קיומה מכוח-הabetו. רחמיו של פרנהיים על אינגה והחלטתו לצעת מהייה ולהנחייה לה להגשים את מאוייה מקורם ביכולתו של פרנהיים להגיע לויתר עצמי אבסולוטי למען הזולות. הפאטיות של פרנהיים בסיום הספר מושמעה השלהמה, קבלת דינו של גורלו. אולם, השלהמה זו נעשית מותך בחירה בדרך של העלאת קרבן אישן ויתרונו העצמי של פרנהיים הוא גבורתו וגודלו. קרבנו של פרנהיים הוא הביטוי לנאמנותו המוחלטת לכמיהת-הנפש, שבמציאותו הוא מגשים את עצמו, אך דרכו הוא גם מוביל לאבדנו.

ח. עמדתו האירונית של המחבר

פרנהיים הוא נושא ה"מכאוב" בסיפור, ולפיכך בתונה לו אהדתו המחבר. אולם, המחבר צופה בגיבורו מתוך עמדת אירונית נוגה, שמתוכה עולה השקפות על גורל האדם בכלל. פרנהיים אינו רק גיבור "קטוע-ימול" (של"א), אלא גם גיבור, שהחיים شيئا בו בהפכים אותו לקרבנו של "צחוק הגורל".

1. מוטיב השיבה המאהורת ו"מעילאות" האגדה

נושא השיבה – שיבתו של הגיבור לבתו לאחר שנים רבות של היעדרות – הוא נושא עתיקיומיין בספרות המערב. עיצובו הידו עbijouter של נושא זה הוא סיפורי האגדה היווני, שגיבورو הוא אודיסאוס. אודיסאוס, שיצא את ביתו כדי להשתתף במלחמה טרויה ולאחר מכן נתקנס בשנות נזודים ארוכות, שב לבתו, ושיבתו זו מוכתרת בהצלחה: ניתנת לו האפשרות לתקן את אשר עזות בהיעדרו ולהמשיך את חייו כמעט כמו בפעם הקודמת, בה נקטעו בעבר.

נושא השיבה עומדת במרכזן של כמה מיצירותיו של עגנון, אולם בחילוק מתעכבה דוקא שיבה טראגית: הגיבור מצלה, אמנם, לשוב אל ביתו, אך שיבתו מאוחרת – הוא שב מאוחר מדי ובכך מחמיין את האפשרות לשוב ולבנות את הריסות ביתו. כישלון שיבתו של הגיבור יוצר אירומה טראגית, שכן הוא שם לא לאל את מטרת המרכזית של השיבה – תיקון הבית.

ניסיון שיבתו של פרנהיים לבתו בניו כהיפוך מושלם-כמעט לסייעו שיבתו של אודיסאוס. הן אודיסאוס והן פרנהיים יוצאים את ביתם כדי לקחת חלק במלחמה. שניהם משairyים בביתם איש ואבן, ו שניהם שבים אליו כי'קבצנים". (אודיסאוס נכנס לבתו מהופש כקבוץ, ואילו פרנהיים מזוכר כקבוץ בנעלוי הישנות, בחצאי הציגרолов שהוא מעשן, בחוסר היכס שלו ובאופן שהוא מתבל עליידי בעלייהבית). בשיבתם מגלים הן אודיסאוס והן פרנהיים את מציאותם של יריבים-באבבה (אודיסאוס מוצא בביתו את מהוזריה

של אשתו, ופרנהיים – את קרל ניס). אולם, הקבלה זו בגורלם של שננים נשברת ב מהרה, וגורלו של פרנהיים הוא למעשה היפוכו של גורלאודיסאוס:

אודיסאוס שב לבתו ומוצא כי אשתו, פגלוֹפּ, מוקפת במחוזרים. אולם, אשתי-אודיסאוס מציגנית בנאנגוותה לבעה, והחלה לה בחזרה בעל אחר היא כורה, ולא בחירה מרוץן. בנגדו לפגלוֹפּ, אין איינגה נשארת בבייתה, ואין היא שומרת אמונים לבעה. העונגה לקרל ניס היא פרי בחירתה ורצוננה; לא זו בלבד שאודיסאוס שב ומצא אישנה נאמנה, הוא אף שב ומוצא את בנו, טלמכוס, המשיע לו במאבקו נגד המוחזרים. פרנהיים, לעומתו, שככל את בנו התינוק ובכך איבד את חוליותה הקשר האחרונה ביןו לבין אשתו, אודיסאוס שב לבתו בעיתוי מושלם – בשעה שאשתו התהיבה לחזרה לה בעל מבין המוחזרים. שיבתו של אודיסאוס ברגע האחרון והນון מונעת את נישואיה אשתו ומצליחה את ביתו מהרבבנו. מלחמותו של אודיסאוס במוחזרים מסתיימת בניצחונו, והכרל שב אל מקומו בשלום. בוגר יותר לכך, שב פרנהיים מאותר מדי: שיבתו מתרחשת כאשר איינגה כבר בחרה באחר, והיא קורנת כולה בשמחתי-אושרה. עיתוריה הגרוע של שיבת-פרנהיים מובלט מאוד באמצעות העובדה שפרנהיים מגיע ליקנבן דוקא ביום בו מוזמן קרל ניס לסעודת-הצעררים, ודעתה של איינגה נתונהليل לפגישתה המזועדת עמו (של"ג-של"ד). פרנהיים, שאינו מצליח לכברש מחדש את לבה של איינגה, נאלץ לוותר על תקותו לתקן את "ביתו". בדומה לכל סיפורי האגדה אין לממד הזמן בעילית אודיסאוס כל השיבות ממשית: אשתי-אודיסאוס שומרת לאל אמוניים במשך שנים (!), ואילו אודיסאוס, שלא נשתנה כלל, נאלץ להתחפש לקבוץ כדי שלא יכירוהו, והוא גם הגבר היחיד שכוחו עומד לו עדין להרים את קשתו המפוזמת וליראות בה. השינויים, שהתרחשו בעת היעדרותו (השתלטותם של המוחזרים על ביתו), ניתנים לתיקון (התבח במוחזרים), הסדר הטוב מושב על בנו, והשינוי שחל בבנו, שהת变速ר במשך שנות היעדרות הארוכות של אבי, רק תורם להצלחת השיבה. בעולמו של פרנהיים, לעומת זאת, ממד הזמן הוא ריאלייטי, ולכן, גודעת לו השיבות הרת-גורל. השינויים שהתרחשו בעולם של אחריה-המלחמה, השינויים שהתחוללו בעולמה של איינגה ובאיינגה עצמה ומוטו של התינוק הם גורמים מרכזים בכישלון שיבתו של פרנהיים.²⁰ ב"מעילאות" האגדה, שב אודיסאוס מחותפ לקבוץ, ומשמעותו זהותו האמיתית, הוא שב

למעמדו הרם. במציאות המתעצבת בסיפור פרנהיים הוא ה"קבחן" – אדם שבס מן המלחמה ומן השבי חסרי כל, ולבסוף אף נאלץ לוותר על ביתו.

הකבלה בין סיפור השיבה ההומיי לבין סיפורו שביתו של פרנהיים היא אמצעי להבליט את הניגוד בין המציאות המתעצבת באגדה לבין המציאות האפית, המבקשת לשקף את החיים. פתרונה החיוויי של שיבת-אודיסאים מتاحש רק מושם שעולמו של האפוס היווני הוא עולם המבוסס על ודאות הנט. התעלמותה של האגדה מממד הזמן הריאליsti הוא חלק מאותה מציאות פלאית הנבראת בה, אותה מציאות, בה אין הזמן עלול לפועל לרעתו של האדם. בעולמה של האגדה מתרבים גם כוחות אלוהיים במלהך-חייו של האדם, וכך, עשויו צירופם של בני הגרמיים הללו להביא לשיבתו המוצלחת של הגיבור.²¹ הצלחת השיבה תלויות אפוא בהתרחשות הבתיסבר ביותר, הנס. ה"אמת" שמעצב סיפור האגדה מבוססת על האמונה בזודאותו של הנס – "הסתה המארישר" של עלייה אודיסאים הוא פועל-יזוץ מאמונה זו. ה"אמת" האפית, העולה מעליות-חייו של פרנהיים, היא אחרת – אין כל ודאות בהתרחשותו של הנס, ולהיפך: האירועים במציאות הקיימים מופיעים בהתאם למידת-סבירותם, והנס הוא בחזקת תופעה בלתי-רגילה ונדרה מאוד. אריההתאמה בין סיפורו של פרנהיים לבין סיפורו של אודיסאים בהתרחשותו של הנס, של פרנהיים מעמידה באירוגניה חריפה ביותר: למציאות האפית מגלה פרנהיים בשובו כי הבית ההrosis שעוז ואליי חור במרתה לתנקו, הוקם כבר מחדש עליידי אדם אחר (קרל ניס), וכך השיבה איננו מתקיים, והפישת המציאות על-ידי האגדה מועמדת כתפשה פשנטנית ונאייבית מיסודה. המציאות האנושית היא מרכיבת הרבה יותר, ולכן אפשר שתתקיים בה החוויות הפשוטה, המסתמכת על ודאות הנס, על-פייה נעים חיהם של גיבורי האגדות. מרכיבתו של העולם בו מתנהלים חיוו של האדם עצומה בלבד, עד שהאר געל מהשגתו, בלתי ניתן להבנה עליידו. האדם, העומד נוכח מציאות זו, חווית הדיעת שהוא חי בעולם מטורף, "עולם תוהו", בר אין שלט שום חוקיות, אותה יכול הוא לגלו.

תפישה זו של המציאות עוליה בסיפור "פרנהיים" באמצעות העימות בין שיבתו של פרנהיים לבין שיבתו של קרל ניס. עלילת "פרנהיים" מבוססת על שני סיפורו של שיבתו, שיטותם מנוגד בתכלית הניגוד, ובמהלכם מתרחש היפוך-מצבים מדהים ובלתי-צפוי ביותר: קרל ניס, אהובה הראשון של אינגה, נעלם מהייה למשך שנים רבות. במשך שנותיהiederו חל נתק מוחלט בין אינגה, מציאות החיים כופה על האדם לחוות את האכובה הנוראה, שהיא

מנתח'ליך של מי שמנסה אפילו לחיות את ודאות הנס, והיא מעמידה באירוגניה את כיסופיו לעולם מתוקן יותר, טוב יותר ומאושר יותר.

יתרה מזאת: יציאתו של פרנהיים מביתו היא יציאה טראגית. מערכת-יחסיו עם אינגה מתרעררת עוד בטרם יצא את ביתו. שיבתו של פרנהיים אל אשתו ואל ביתו היא ניסיונו לתקן את ה"בית", לבנות אותו מחדש במתכוונת שונה. פרנהיים מבקש אופוא לא רק לשוב אל "בקודת-הפרידה" שלו מאינגה; הוא מבקש לשוב אל נקודת-זמן מרוחקת עוד יותר – אל הימים בו נערתה אינגה לחיזוריו: "נפשי הומיה באותו יום שהנחת ירך בידי ונתרצית לי להיות לי לאישה [...]" ורקי את הפתק אינגה ותני לי את ירך" (של'יד). אולם, שיבת זו אינה אפשרית, מפני שהיא מבקשת למחוק לא רק את פרקה-זמן שחלף בין מועד היציאה למועד השיבה, אלא גם את המכב שנתהווה בין פרקה-זמן בו נתגה אינגה לפרשאים את ידה לבין יציאתו מביתו. טיב היציאה קובלע, אם כן, את טיב השיבה: יציאתו הטראגית של פרנהיים מן הבית הכלתימטוקן קובעת את אופיה הטראגי של שיבתו, וכישלונו של הגיבור צפוי מראש. ניסיונו של פרנהיים להיאחז באמונה כי בעבורו יתרחש נס התՐתו החיוונית של סבך-חייו מוצג באירוגניה חריפה ביותר: למציאות האפית מגלה פרנהיים בשובו כי הבית ההrosis שעוז ואליי חור במרתה לתנקו, הוקם כבר מחדש עליידי אדם אחר (קרל ניס), וכך השיבה איננו מתקיים, והפישת המציאות על-ידי האגדה מועמדת כתפשה פשנטנית ונאייבית מיסודה. המציאות האנושית היא מרכיבת הרבה יותר, ולכן אפשר שתתקיים בה החוויות הפשוטה, המסתמכת על ודאות הנס, על-פייה נעים חיהם של גיבורי האגדות. מרכיבתו של העולם בו מתנהלים חיוו של האדם עצומה בלבד, עד שהאר געל מהשגתו, בלתי ניתן להבנה עליידו. האדם, העומד נוכח מציאות זו, חווית הדיעת שהוא חי בעולם מטורף, "עולם תוהו", בר אין שלט שום חוקיות, אותה יכול הוא לגלו.

תפישה זו של המציאות עוליה בסיפור "פרנהיים" באמצעות העימות בין שיבתו של פרנהיים לבין שיבתו של קרל ניס. עלילת "פרנהיים" מבוססת על שני סיפורו של שיבתו, שיטותם מנוגד בתכלית הניגוד, ובמהלכם מתרחש היפוך-מצבים מדהים ובלתי-צפוי ביותר: קרל ניס, אהובה הראשון של אינגה, נעלם מהייה למשך שנים רבות. במשך שנותיהiederו חל נתק מוחלט בין אינגה,

משמעות אמרת אכזרית זו בדברים שהוא מתייח באינגגה: "בפתחו הוא (קרל נייס) בא ואומר הרוי אני כאן ועכשו אין לנו אלא להעביר את וורנר פרנהיים מן העולם ולקחת את אשתו" (ש"ל). נס שיבתו של קרל נייס מעביר, אכן, את וורנר פרנהיים מן העולם. עתה ניטל ממנו טעם קיוומו (אינגגה), אך אף עברנו ניטל ממנו: עם שיבתו של קרל נייס חזרות גם אינגגה אל איזו בקודתיזמן בעברה, לפני נשואיה לפרנהיים, כאשר היה פרנהיים רק הגבר שנתקלו
לקראן נייס, ואילו קרל נייס היה "הגבר שהלה".

בcheinia של אינגה מוחזר הגלגל אחרונית באופן מושלם. היא שווה בכפר "שם הכיר פרבהיים לפניו שנים את אינגה..." (שכ'ב), אותו כפר בו הוא נפרד עכשו מפרנהיים וחוזרת אל קרל ניס. יחסיה המתחדשים של אינגה עם קרל ניס יוצרים מחדש את הסיטואציה כפי שהתרחשה בעבר: קרל ניס הוא בזיהוג המיעוד, ואילו פרנהיים - מכיר, שבתלווה לו לקרל ניס "זהביאו אצלה", ומטבע הדברים הוא שיילך לדרכו. שנות הנישואין נמקלות, ועובדת מותר של התינוק המשותף לה ולפרנהיים מאפשרת לאינגה להתייחס לעבר זה כאילו לא היה מעולם. פרנהיים עצמו מצין את יחס זה של אינגה לעברים: "סבירה את שקבענו עמו (עם התינוק) כל שהיא ביניירות" (של"א). פרנהיים נותר אפוא ללא עבר ובלא עתיד, ורק אז לו ביום אחד.

הניגוד בין סיטואציית הישיבה של פרנהיים לבין סיטואציהת השיבכה של קרל נויס מציג הבט גוסף: במצבות האפיה המתעכבות בסיפור אין גם מקום לשאלת הצדק. קרל נויס זוכה ב"נס השיבכה": שיבתו מצליחה על אף היעדרותו הממושכת ולמרות שתיקתו המוחלטת במלך שנוגה היעדרות; איןגה זוכה לחידש ימיה כקדם על אף חטא בגידתה הכפולה; אולם, דווקא פרנהיים, שנאנמונו לאחבותו של אינגה מוחלטת, אינו זוכה בהזדמנויות לשוב ולתקון את ביתו. הצלחת דרכם של אינגה וקרל נויס וכישלונו של פרנהיים מעצבים עולם שבו הגורל הוא שריוריות,²⁴ אמותה הימידה של הצדק אינן קיימות במצבות, ומיציאות חייו של פרנהיים נקבעת על ידי כוחות שאינם בשליטהו ואינם מובנים לו. בעולם זה נפלט הגיבור, שבוי, אל עולם ה"תוהה", בו אין הוא מוצא כיון ומשמעות, אלא בקבלה תידינו של הגורל מתוך גבורה שבשהלמה. הפרטוניות, המתרחשות בחיו של האדם, אינן תלויות במעשויו. אף כי ברקמתו החיזונית של הסיפור מוטל חלקמן האשמה למתרחש על פרנהיים, אין אשמה זו עיקרו של הסיפור. פרנהיים נוטל לעצמו, אמן, את

ובאמת שואל פרנהיים את אינגה – “היכן היה כל אותן שנימ” (ש”ל). היעדרותו של קרל נvais מאפשרת לפרנהיים לחזור אחר אינגה ולשאתה לו לאישה. מאוחר יותר יוצא פרנהיים למלחמה, נופל בשבי, נעדך במשך זמן רב ואף הוא איינו מקיים קשר עם אינגה. אינגה מפנה אל פרנהיים אתה שאלה, שהוא מציג בפניה אחריך לגביו קרל נvais: “אם זה אינגה, היכן הייתה כל השנימ” (שכ”ט). היעדרותו הממושכת של פרנהיים מאפשרת לקרל נvais לשוב ולתפוס את מקומו בלבבה ובחייה של אינגה, ואינגה, שהחליפה את קרל נvais בפרנהיים, שבה ומחליפה את פרנהיים בקרל נvais. מהלך החיים המהוופר של פרנהיים וקרל נvais מבליט את התפיסה כי חייה האדם בשליטים עליידי גורמים בلتיאצפויים, עליהם אין לו כל שליטה. כיוון שאת הכלטיאצפוי, מעעם טיבו, אי אפשר לשיקר לשום מערכת בה פועלות חוקיות כלשהי, מועמד האדם כקרבנה של השתלשות-ארוועים, שאותן היוצרותה נשבג מריווחו ואומה איו הרוא יכול למגנו²².

יתר על כן, במלבד חיו של קREL נויס מתרחשים שני נסים – נס הצלתו ונס שיבתו. את הפלאי שבהיגצלותו של קREL נויס ממפולטה ההר מבלייטים דבריו הנדרמים של פרנהיים, משמרס לו שטיינר על שיבתו של קREL נויס: "אמר פרנהיים, וכי כבר הגיעה שעת תחיהת מותים? והרי אני עצמי וככל שהיו עמו ראיינו שנפל עליו הר, ולא שמעתי שהוציאו אותו מ תוך המפלטה. היינץ אהובי אתה משטה כי. ואיפלו הוציאו אותו אי אפשר שיצא חי..." (שכ"ח). קREL נויס ביצל בניגוד לחוקיה הסתברות הרגילה. בחיו מתרחש דואקן הבלתיסביר ביוור, שאנו נטפש כלל עליידי השכל האנושי. כאשר מראיה העיניים מוליך את האדם שלו, כאשר הבלתיסביר הופך לאפשרי, עומד האדם כשותה חסר-אונים נוכח מעטו עי הגורל. את הצלתו של קREL נויס יכול פרנהיים לראות רק בסך של תחיה-ימות. את המזיאות שבה מתרחשים האירועים הבלתיסבירים ביותר ביתן להגדיר רק בלשונו של מנשה-חאים, גיבורו "זהה העקוב למשורר": "... עולם התויהו עולם הפוך עולם התוהו עולם משונה..."²³ בעולם נויס ה"מת" חזר אל החיים וזכה גם להתרחשותו של "נס השיבה" בחיו. הוא מצלה לתחילה מחדש את חייו עם איבגה באוטה נקודת הופסקו בעבר, כאילו לא נעלם מעולם, בניגוד לו, חזר פרנהיים הח' לبيתו ומגלה, שהוא בעצם מת – כיון שאינו קיים עוד בשבייל אינגה, אין לו קיום גם בענייניהם. פרנהיים

הזכות להיות תחליפו של קרל ניס, להתנהגותו כלפי אינגה וככלפי ה"פירמא" חלק בערעור יחסיו עם אינגה ולשתיקתו הארכאה משך שנותיהiederoto תפkid כלשהו בהנחתת השיכוש ביחסים אלה, ואולם והי האמת ה"קטנה" בלבד. האמת הגדולה, הסמוכה מן העין, מצויה ברקמה הפנימית הנחשפת בסיפור: המציאות היא אירציאונאלית, והאדם הוא קרבן של כוחות הנשגבים ממנה. מלמטה, שבבי, מות (מוותהתינוק), נס החצלה, נס השיבת, גורמים חרטתיים, שנינוים ורגשות בראשיתם (כמו כוחו העצום של האروس) הם גורמים מרכזיים, היוצרים מציאות שהגינה האכזרי בסתר מבניתן אגוש. פרנהיים הוא קרבנה של מציאות עלאנושית זו; קרל ניס הוא "חביבה", הניצל בחסדיהנס. אולם, לשנייהם אין שליטה ממשית על גורלם. האלוות - בין שהיא אלוהות דתית ובין שהיא "אלות", המגלמת איזה מכלול כוחות הפעול בעולם - היא בלתי-邏輯ית לאדם, והיא הגורמת לתחרות אפסות: "מה יכול אני אם אfailו הרים משטים بي" (של"א). עניין זה מצוי את ביתו גם במלותיו המפורשות של המספר בויה העקבות למשורר: "אר ברצותה ה' לעדרך דרכי איש מזול יעוף חיש והרבה שלוחים למקומם להורד עד אשפות אביוון".²⁵ השאלה מדוע זוכה האחד בחסד ובתקומה ואילו על الآخر נגור לאבד את עולמו היא שאלת בלתי- פתירה. הויה קיומית נוראה זו מובילה את פרנהיים לדרכו של היכנעות בפני גורתה-గורל, דרך של השלמה, הכרוכה בקרבן אישי למען הזוכים בחסד, ولو במחיר אבדנו-שלו - והפטרונים לאלהם. וכמה שוניה המציאות העroleה בסיפור "פרנהיים" מזו העולה מתוך אגדת אודיסאוס! גם בחירות של אודיסאוס פועלים כוחות שאין לו שליטה עליהם (כגון: הגורמים לפריצתה של מלחת-טרויה או האלים המונעים את שיבתו המידית של אודיסאוס לעירו). אולם, בסופו של דבר, מתגלים האלים היונניים כאלייך וחסד. משgap כעסם על אודיסאוס הם מסיעים לו לשוב לביתו ולהעניש את מחוריה הפרועים של אשתו. "אלוהיה" של מציאות-חיו של פרנהיים הוא אכזרי, בלתי-邏輯י ובבלתי-אנושי. מציאות היו האמיתית של האדם מעמידה באירוניה חריפה ומכאיבה את תמיותו של מי שמשלה את עצמו בדבר קיומו של עולם, המתנהל על-פי מושגיו ואמות-המידה של האדם על ארונו נכו וצדוק.²⁶

מוטיב אגדתי אחר, הנזור בעליית "פרנהיים" ומוסמך אף הוא באירוניה על-ידי המציאות האפית המתעצבת בסיפור, הוא מוטיב בתהמלך היפפהיה, שאביה מנסה למגעו את איחודה עם המועד

לה שאינו ראוי לשאתה. בעולם-האגדה מתגבר האוהב הנאמן על כל המכשולים. הוא מצליח להתגבר גם על שומריה המסורים של בתהמלך, לחדור אל מקום משכנה הנסתור וליקותה בה. באגדות, שבמרכζן תימה זו, נמצא לבסוף דוקא הפחות - הרואי בيتها. גם פרנהיים, בזיהוגו הבלתי ראוי, מנסה להגיע אל אהובתו, היושבת ספונה בחדרה. בדרכו אליה הוא מתגבר על מכשולים רבים וקשים. ניסתו לחדרה של אינגה חסומה בפניו עליידי שני "שומריה": תחילה עליידי גרטרד, שאינה מניחה לו להיכנס לחדרה של אהובתו, ואחר-כך עליידי שטיינר, ששיחתו עם פרנהיים גועה למגעו מנגע את הפגישה עמה. אך-על-פרקן, מצליח פרנהיים להגיע לחדרה של אינגה כדי להיפגש אתה. אולם, במצבות האפית מתגללה פגישה נכספת זו כפיגישת-שווא: יפהפייתו הנאהבת של פרנהיים אינה רוצה באוהבה האמיתית. בין אינגה פרנהיים ניצבים לא רק "שומריה" של אינגה; בינויהם ניצבת מיטה, החוסמת את דרכו אליה (שכ"ב). מיטה זו אינגה מיטטו של זיגברט (התורה "באיזו מיטה דיברה אמרו" - שכ"ב), אלא מיטתו (הסמלית) של הגבר الآخر, בחירלהה היישן-חדש של אינגה, הגבר שעלה קיוומו מרימות גרטרד עוד לפני שט霏ר שטיינר לפרטיה אינגה זוכה אפוא למימוש. אhabתו העצומה של פרנהיים בגדר הגבר הבלתי צויה, ומה"מעשייה" בבת-הטוביים, שקשרה עצמה לבן-זוג שאינו הולם את מעמדה, מסתימת בכישלונו של האוהב הנאמן, המגורש מעל פניה של אהובתו. ושוב, סותרת המציאות האפית את עולם האגדה, ומעמידה באירוניה את אשלייתו של האדם, המבקש להאמין באפשרות מימושן של שאיפותיו הכספיות, לפיהן מדבר ה"לב" ולא הממון או המעדן. פרנהיים נשאר הגבר המודומה, שביתו מדומה, ומותו של בנו מבילט את המדומה שבחיו המשותפים עם אינגה, שהרי גם פריו היחיד של איחודם היה הכלא היה.²⁷

הgingeo הנסתור והבלתי-邏輯י של העולם מתעצב בסיפור גם באמצעות הצלחותם של בני הזוג שטיינר. שטיינר היהיר, היומרני, הקשה-אבן, הוא גבר מצילח, שהכול ניתן לו. קתונגנותו ואכזריותו של אורחה-חחיים של השטיינרים מבטיחות להם את הצלחותם ואת אשליית-הוזדות בעולםם. ה"רעים" זוכים אפוא ב"ג'זעהן" בעולם זהה, ואם זהו "ג'זעהן של שוטים" - אין הם מודיעים לך. ביגוד למתරחש באגדות רבות, אין הדמיות הללו מועלות על טערן, ובוודאי שאבן בעשות על ייחון הבלתי-אנושי לפרטיהם.

2. מבנה הסיפור – צייפות וشبירות

עלילת שיבתו של פרנהיים לבתו בנויה מעיקרה על תהיפות צייפות. ציפותו המרכזית של הגיבור – שיבתו לבתו ותיקונו של בית זה – בסתרת עליידי המציאות, והציפיות מתחפות לכדי מציאות, המנוגדת להן החלטתו. התהיפות צייפות זו יוצרת את הממד האירוני החריף בסיפור, וממידה את אמורתו של האדם באפשרות מימושן של ציפיותו כאמונה תמיינה וחסרתיסוד. המציאות כופה על האדם להתגער מأسلתו ולהכיר באכזריותה. samo של גיבורו-הסיפור מגלים אמרת זו: "פרנהיים" משמעו "לגסוע הביתה". שמו של הגיבור טמונה, אם כן, "הבטחה" שישוב לבתו, אולם בפועל נושא פרנהיים אל ביתו, שאינו ביתו עוד.

התהיפות צייפות בעליית-הסיפור מתחשבת כבר במשפט הפתוח – "בחוירתו נמצא ביתו גועל" – במשפט המספר את עיקרה של תהיפות המציאות המתחוללת בעלילה. אולם, עיקר זה מתגלה רק עם סיומו של הסיפור: במהלך העלילה מפורטים כל אותן מאביהם בהם נסתורות ציפיותו של פרנהיים עליידי המציאות. מצבים אלה בונים רצף של אכבות, בו כל אכובה גדולה מקודמתה. בסיום מגיעו הגיבור למפח-נפש גמור, שלאחריו אין ולא כלום, ומתהרת ממשעתו האמיתית של משפט-הפתיחה: ביתו של פרנהיים גועל, שכן הוא גועל בפניו לעולמים. מבנה מעגלי זה, המחויר את הסיפור לנקודת-המוצא שלו, מעצב את התפישה כי גורלו של פרנהיים נגמר מראש, ציפיותו נידונו מלכתחילה שלא להתגשם, ותקותו שיוכל למש את ציפיותו מועמדת באור אירוני.

את שבירתה של מערכת-צייפות הראשונה של פרנהיים חושך הגיבור בפניו שטיינר (עמ' שכ"ה-שכ"ז). כיוון שאינגה לא בא להקביל את פניו של בעל בבית-הנתיבות, והוא פרנהיים אכבה נוראה. זו מעצמה, משומם שבית-הנתיבות מה מאנשים שבאו להקביל את פניו הבלתי-אפשרי (שכ"ז), ומשום שהתגונתה נמצא אדם שיבוא להקביל את פניו" (שכ"ז), ומשום שהתגונתה של אינגה היא בלתי-אפשרה בעיניו. פרנהיים שואל: "ולא דרכו של עולם שאשתו של איש מקבלת פניו בעלה שהווים ממרחקים?" (שכ"ז). התהיפות החרג, הבלתי-ציפור, מעמידה באירונית אותן ציפיות, המתבססות על האמונה שהנתגנות האדם שלטת חוקיות מסורימת. ציפיותו של פרנהיים כי אינגה תקבל את פניו אינה רחואה

מן השכל ("מה אתה סבור, היינץ גיסי, אם הייתה אינגה באה? כלום דבר זה רחוק מן השכל?" – שכ"ו), ואפקט-פיין, אין היא מתמשחת. סתיירתה של ציפיה זו מזכירה את האדם כיצור מוגבל, שאינו יכול לפרש בשכלו את מרכיבותה של המציאות על כל גוניה האפשרים. ביתו הנגועל של פרנהיים ואחריך קלת-הפנים של גרטרוד, החורגת גם היא מן המקובל והמצופה – "... אבל קיבלה אותו ללא שום שמחה, כאילו לא מן השביה הוא שב וכאיין לא יצא שנים שלא ראתה אותו" (שכ"ב) – שבים ומליטים את הפער בין המציאות לבין המציאות. פער זה מקבל ממדים עלאנושיים, ממשתגלת לפנהיים כי התרחש הדבר הרחוק ביותר מן השכל – נס "תהייתה המתים" של קרל נייס. התרחשותו של הבלתי-ציפור משבשת לחולtin את חייו של פרנהיים והורסת לגמרי את סיכויו למש את ציפיותו. התהיפות זו מעמידה את האדם כבריה פגיעה להפליא, הנטונה לשבעט או לחסם של גורמים, שאין לה כל שליטה עליהם או אפשרות לחזותם מראש. על ציפיותו של האדם נורה אור אירוני, תכוונה העתיד שלו נסתר עליידי המציאות, ציפיותו נותרות כמשאל-לב בלבד. התהיפות צייפות בסיפור מושלמת בפגישתו של פרנהיים עם אינגה: הפגישה הנכספת לצורך איחוד-חדש הרופכת לפגישה לצורך פרידה.

יסוד אחר בסיפור, המבליט את תהיפות צייפות, הוא המבנה העיליתי, שבמרכזו מועמד גיבור הניצב בפני סדרה של מכשולים. על מכשולים אלה הוא מצליח להתגבר רק באופן זמני, ובסיומו של דבר הוא בכשל באופן מוחלט דוקא כשגראה לו שהצלחה להגיע אל מטרתו.

פרנהיים רוצה לשוב אל ביתו ואל אשתו. הגשantha של שאיפה זו מותנית בחידוש הקשר ביןו לבין אינגה. כדי לשוב אל אינגה, מתגבר פרנהיים על אימיה-המלחמה והשבוי – "אלמלא תקווה זו כבר הייתה מcollה", מתוודה פרנהיים לפניה אינגה (של"ד). הוא מתגבר על אכזבתו על אינגה לא בא להקביל את פניו בבית-הנתיבות, ועל האכזבה שביתו גועל ואשתו נסעה. הוא מצליח להתגבר על עוינותה של השוערת, המתרעםת על שיבתו הבלתי-ציפור, ומתקבל ממנה את המידע הדorous על מקום הימצא של אינגה. הוא מוצא פתרון לחסרון-הכיס שלו (מודר את המתנה שקנה לאינגה) וקונה כרטיס- כניסה ליליקנבר. ביחסם של השטינגרים הוא מצליח להתגבר על איבתם המוגנת של בני-הוזג וילקבל רשות" לראות את אינגה (פרנהיים מבקש: "הלוֹא תתנו לי רשות לראות את אינגה?").

ולבסוף מוסר לו שטיינר כי איננה בחדרה (שכ"ח). אולם, כמשמעותם פרביהים להיפגש סופיסוף עם אינגה, הוא מגלה כי זו פגישתם האחורה, וכי אינגה הסתלקה לגמרי מהיו. פגישה אחרונה זו מובילה את הגיבור אל אבדנו בגולתה ממנהן הן את הטעם הייחיד לקיוםו והן את התקווה, שהעניקה לו את הכוח להמשיך ולהיות.

התגברותו של פרנהיים על המושלים המוצבים בדרכו אל אינגה וכישלונו המוחלט דוקא עם הגשמת רצונו להיפגש עמה יוצרים ממד של אידוניה טראנית: הגיבור נocket צדים מסוימים מתרך ציפיה שהלו יביאו להגשمت מאוריוו וכיסופיו. אולם, כדיעבד מתגללה, כי כל צעד שעשה הביאו אל ה"גילה" הבלתי נמנעת. אירוניה זו שבאה ומעמידה את האדם בחוסר האונים שלו אל מול המציאות, עליה אין לו כלל שליטה. מאציו של האדם להגים את קמיה-ינפשו נחששים ממשיכשו, ועצם ניסיונו של האדם להגיע אל מה שביעינו מעבק משמעות לחיו מואפס כליל נוכח כוחות החזקים ממנה.

גורלו של פרנהיים בסומו של הסיפור מציג באור חדש את הסכימה המבנית הכללית של העלילה. צירה של עלילת "פרנהיים" הוא מבנה של סיור והתרטון.²⁸ שיבתו של פרנהיים מפיה את האיזון היחסי ששרר בין הדמיות קודם לשובו. פרנהיים, השואף להגים את רצונו, ניצב מROL בני הזוג שטיינר, המתנגדים לו והמקשים לעכב בידיו, ובסיום מתגgesch רצונו גם ברצונה של אינגה. מצב זה של קונפליקטריזונות מהיבט את הפורקן, העtid לbove על דרך התהרהה. פתרונו של הסבר, שנركם בין הגיבורים, הוא פתרון שלילי מבחינתו של הגיבור המרבי. אולם, דרך פתרונו זו הוצבה כבר באקספויזיה (פרק א') באמצעות המערכת הצפופה של הרמזים המטוריים, שימושות האמיתית מתגללה עם הסיום. לפניו, אם כן, עלייה נוספת נעהץ בתחילתה, אופן התהרתת הואר בלתיינמנע על-פי אותם יסודות שהונחו בראשיתה. מבנה הסיפור ממש אפוא גם הוא את תפישת הגורל העולה מכל מרכיביה האחרים של העלילה: גורלו של פרנהיים הוא בלתיינמנע, וכל דרכו מרגע שבו אל עירו צפוי היהת מראש לכישלון. אולם, אמת אכזרית זו מתגללה לניבור במלוא משמעותה רק בסיום. וכך שב המבנה ומציג את האדם כיצור שגורלו מתעטטו בו. מאבקו של האדם למימוש ציפיותו ורצונו מועמד באירוניה, שכן זהו מאבק-ושא, שתוצאותיו גוזרת מראש, ללא ידיעתו ובלא שליטתו.

אל מול אותו גורל, שדרכו נסתורות, יכול האדם להציג רק

ニיחון אפשרי אחד: הניחון ששמירה על עצמיותו, על שלמותה של קמיה-הנפש שלו, גם אם שמירה זו כרוכה באבדנו. ביצירותיו של עגנון נתונה אהדתו של המחבר לאוותם גיבורים שהצלחתם - בכישלונם.

הערות

1. שקד, גרשון, אמנות הספר של עגנון, עמ' 299.
2. למשל, בספרים "מייטר של שלמה יעקב", "עובדיה בעל מום", "והיה העוקב למשור" ועוד.
3. כל הגדשות מכאן ואילך הן של המחברת.
4. שקד, גרשון, אמנות הספר של עגנון, עמ' 301.
5. אליו שביד, במאמרו "בדרכ תשובה", מצביע על כך שהיבורו הספר "בדמי ימיה" נאחזים כולם בתחליף, שהוא "סוד כישלונם ומכוונתם" (עמ' 65). גם בספרנו גורם ניסיונה של אינגה להסתפק בתחליף – בפרנהיים – לכישלון חייה נישואין שלה.
6. כריעת-הברך לפני אינגה והרצון העז "להתרצות" בפניה מביעים על יחס של אללה כלפיה.
7. מעניין השימוש החוזר בפועל זה כדי לתאר את אופי היינותו של אינגה לחיזוריו של פרנהיים. "להתרצות" פירושו "להיעתר לבקשות", ומכאן שהשטיינר והן פרנהיים ממעידים את אינגה כמו שלא עמדה בפניו לחציו של מחזרה ולכוסו נעהרה לו. ביסוח הדברים בפי שטיינר יוצר אפילו אסוציאציה של אישesse בסוצר והכניעו: "והתחל מסבב את הנערה עד שתנרצה לו ונישאה לו" (שכ"ז).
8. שולחן-הסעודה הוא סמל מקובל בספרות לאחדותה של המשפחה הבורגתנית, הנוגת להטאף סביב ל"שולחן-השפע", וסעודותיה של המשפחה בביתה או בתייהם של אחרים נשאות אופי של אירוע חברתי. ברבות מיצירותיו של עגנון נעשה שימוש מקיף ומוחדר בסמל הסעודה. לרוב, מופיע מוטיב הסעודה כסמל להסתאותו של העולם הערבי האמתי, המומר בעולם החומר. גם בספר הקצץ "פרנהיים" משתרבב מוטיב זה באמצעות הרהוריה של גרטרוד. זו אינה מזינה את פרנהיים לשעודי-הצהרים, שכן אין היא רואה בו אדם הראוי

9. מעניין ביותר הוא הדימוי המשמש לתיאור התנעורותה של אינגה – "כאילו נגעה יד בכתפיה". תיאור זה יוצר את הרושם שהיא נזורה באיזו יד נעלמה, המושטת אליה כדי לסייע לה להתגער מהשפטו של פרנהיים עליה, ורק אז היא אזהרת עוז לפשט את ידיה-שללה ולהתגונן מפניה. בהמשך נמסר כי אינגה מנענעת כתפיה "דרך סיירוב". היד המתאפורית היא אפוא אותה היד המעניקה לה כאילו את הכוח לאות את סיירובה באמצעות הכתפיהם, בהן נגעה. דרך תיאור זו מבילה את חוסר-האונים של אינגה מועל-פרנהיים; כמובן, לו לא איתה יד מסיעת, שנגעה בכתפיה, לא הייתה אינגה מסוגלת כלל להתמודד עם פרנהיים.
10. ראוי לשימת-לב העובדה שלכל אורך הפרק אין התייחסות ללבה של אינגה, והיא מצטירת במידה רבה כ"חסרת-לב".
11. מעניינת ביותר היא ההערה המיתמתת בדבר מגעלו של פרנהיים. הערה זו מוצגת ספק מטעמו של המספר, ספק מטעמו של הגיבור, והיא מסיטה את סיבתו האמיתית של המכארוב מן "halb השבור", "מעולם הרגש", אל העולם הפיזי הקונקרטי. אולי דוקא הטענה זו מדגישה את עצמת-הacakt: כאמור של הגיבור קטלני כלכך, עד שאין הוא יכול להתמודד עמו; لكن ממהרים המספר וגיבורו לתלות את הסיבה לכאב בגורם פיזי, שנייתן לעמוד בכאב שהוא גורם.
12. שקד, גרשון, אמנות הספר של עגנון, עמ' 207.
13. נראה, כי מונחי-התיאור בהם משתמש ביאליק במאמרו "גילוי וכיסוי בלשון" כדי לתאר את תפקידה של הלשון מתאים גם לתיאור מקרים של השינויים, החלים בנורמות ובערכדים חברתיים: כאשר אין בערכיים ובנורמות הקיימים תשובה

- אחר", ומכאן שאיןו מעוניינו של פרנהיים (שכ"ח). מעונייננו העובדה שפרנהיים שואל דוקא ביטוי בו השתמש שטיינר. שאלתו של הביטוי היא מודעת ומכונת, שכן פרנהיים עצמו מציין: "... כפי שהיא גיסי המכובד אומר" (של"ה). גראה, כי בשימוש זה מבטא פרנהיים את הכרתו בתבוסתו מול גיסו המכובד וועלט'המוסכמות, אותו הוא מיציג, אותו עולם המתעלם מן "הלב".²⁰
20. פרנהיים מציין כי אחד השינויים שהלכו באינגה הוא ש"השמנה קמעה" (של"א). שינוי זה קשור לסמלית "הסודה". השמנה של אינגה ממשעה אבדן ה"מכובד" ושיכתה אל שוחזרהסעודה המשפחתי. היא נרפאת מכובדיה, מוצאת את תיקונה בעולם הקודם ובבנ'-זוגה הקודם ומושמינה "קמעה". ריפויה מן המכובד מאפשר לה לחוש אושר חדש, ועל מותתינוקה היא מסתפקת בשפיקת-ידמות (של"א, של"ג). מכובדיה של אינגה נותר רק זכר-מכובד. בניגוד לה, אין פרנהיים בוכה: הוא חי את המכובד בהמשיכו לשאותו בלבד-פנימה.
21. מעשי הנס מתרחשים או כתוכאה מדילוג על ממך הזמן של תהליך טבעי (כלומר – הבלתי-סביר מהליף את הסביר ב"מכה רשותה") או כתוכאה מההתערבות מכובנת של כוחות אלוהיים. 22. הבלתי-סביר מכיל יסוד של אקריאות מוחלתת, שפירושה כי קיים חוסר-תלות מוחלט בין האירועים השונים. לכן, לא ניתן למצוא שום חוקיות בהשתלשלותו של מהלך האירועים, שכן גילוחה של חוקיות מותנה בקיומן של תופעות קבועות ובلتיה משתנות.
23. אלו ואלה, "זה יהיה העקוב למשור", עמי ק"ה.
24. אינגה "בוגדת" בקרל ניס בನישואיה לפרנהיים, שהוא רק תחליף לבחר-לבבה, והיא בוגדת בפרנהיים בהיענותה לקרל ניס. בגידתה בפרנהיים היא חמורה, שכן אינגה מפרה את חוק-ההכלכה, הרואה בה אשתי-איש. בעונש על חטא הראשו נושא התינוק, ועל חטא הצעני משלם פרנהיים במות-גנפי. אינגה עצמה אינה נגענת כלל ואף זוכה באושר.
25. אלו ואלה, "זה יהיה העקוב למשור", עמי ס"ב.
26. לניטוח מעמיק של נושא השיבחה ביצירות עגנון עיין בספרו של ברוך קורצוייל מסות על ש"ג עגנון, "על נושא היציאה בשילובו עם נושא השיבחה בסיפוריו עגנון", עמי 188–220.
27. האIRONיה כלפי המציגות המתעצצת בעולםיה של האגדה

לטהיותו של האדם באשר למשמעות העולם, הם מוחלפים באחרים. אולם, גם הלו, בתורם, הם רק "כיסוי" מפני אימת ה"תוהו" חסר-הפרש.

14. שקד, גרשון, אמנת הספרות של עגנון, עמ' 206.
15. "עיקר הצרה הוא שהוביל בא במכובד", מהרחר הירשל, גיבורו של הרמן סיפור פשוט ("על כפות המנעול", עמ' ס"א). ולビתו מעמיק יותר של העיניים שהועלו כאן עיין בפרק "בת-המלך וסעודת האם" (שקד, גרשון, אמנת הספרות של עגנון, עמ' 197–227).
16. הוויתור על כמיהת-הנפש ממשעו אבדן האישיות. כך קורה, למשל, להירשל ברומן ספרו פשוט. משמסתים תהליכי "ריפויו" מטירוף, מקבל הירשל על עצמו את אמות-המידה המדומות של שבועה ה"מושבשת", העירה היהודית הבודגנית, ונכנע לתביעותיה הנורמטיביות. הוא מאבד את ה"מכובד", אך בהימלטו ממנו הוא מאבד את אישיותו ומרוצג ככלירק.
17. הביטוי הקיצוני ביותר לתחליק זה הוא ההתכרות המוחלטת לחיים, נקיטת "פעילות" של שלילת-החיים, של הסתגרות מפניהם (שביד, "בדרכ תשובה", עמ' 63). כך נוגגת לאה רצון-הקיים "בדמי ימיה" – אקט "שלילת-החיים" מוביל לבסוף אל מותה הפיזי, שהוא תוצאה של חלחתה לשック בקרבה את רצון-הקיים שלה. גם מנשה חיים בספרו "זה היא העקבות למשור" עובר תהליכי של "שלילת-החיים", שמסתים במותו הפיזי.
18. לקביעתו זו של פרנהיים יש, כמובן, קשר אחר. היא מתיחסת אל העובדה שאינגה, שאינה מקשiba כל לדבריו של פרנהיים על עצמו, מבלבלת בין הבולגרים, בעלי-הברית במלחמה, לבין הסרבים, האויבים, בידם נשבה פרנהיים. אולם, בהמשך ישיר לקביעתו של פרנהיים – "אי את מבחינה בין אויב לאויב", מציין פרנהיים: "שמעתי שהוא חז". סמיכותם של המשפטים הללו משלכה את חוסר-המודעות הפוליטית של אינגה גם על תחום אחר – יהסיאנוש, פרנהיים מבקש אףו להציג על בעיתיסוד בהויתה של אשתו.
19. הביטוי "שתח אחר" מקבל את משמעותו מܬוך אופן השימוש בו בהקשר קודם. שטיינר משתמש בו כאשר אין הוא רוצה לגלוות לפרטנים את הטעם האחר לרצונה של אינגה לבטל את זיוגה עמו. "טעם אחר" זה, טוען שטיינר, נמצא ב"שתח

ביבליוגרפיה

1. עגנון, שמואל יוסף, עד הנה, "פרביהים", הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1977, עמ' שכ"א-של"ה.
2. עגנון, שמואל יוסף, אלור זאלר, "והיה העקבות למשורר", הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1959, עמ' נ"ז-קכ"ג.
3. עגנון, שמואל יוסף, על כפת חמנולו, "סיפור פשוט", "בדמי ימיה", הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1959, עמ' ה-רע"ב.
4. קורצוויל, ברוך, מסות על סיפוריו של עגנון, "הערות לוהיה העקבות למשורר", על נושא היציאה בשילבו עם נושא השיבת בסיפוריו עגנון", הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1962, עמ' 26-37; 188-229.
5. שביד, אלי, שלוש אশמרות בספרות העברית, "בדרך תשובה", הוצאת עס"ע, תל אביב, 1962, עמ' 70-62.
6. שקד, גרשון, אמנות הספרות של עגנון, "בת-המלך וסעודת האם", הוצאת ספריית-פועלים, 1976, עמ' 179; 197-227; 301.

מושגת גם באמצעות הנמצאה של מציגות זו דרך דמיות הסיפור. איננה אינה "בת-מלך", אלא "בת-טוביים" ברגנית (שכ"ז), ושתיבר, גיסה, "אדם גדול" (שכ"ו), שגדולתו בגודל עסקי, וממלכתו – "הפירמה שתארקמת את שטיינר" (שכ"ג). הנמצאה זו יוצרת אירוניה כפולה: היא מלויחה הן על המציגות המוגבהות והמופלאה המתעצצת באגדה והן על עולמה של משפחת שטיינר, המאמינה בחשיבותו, בגדולתו ובקביעותו של עולמה הצר והקטוני.

28. עיין בערך "סיבור והתרה" במליך למתני הספרות, אבן יוסף, עמ' 84-85.